

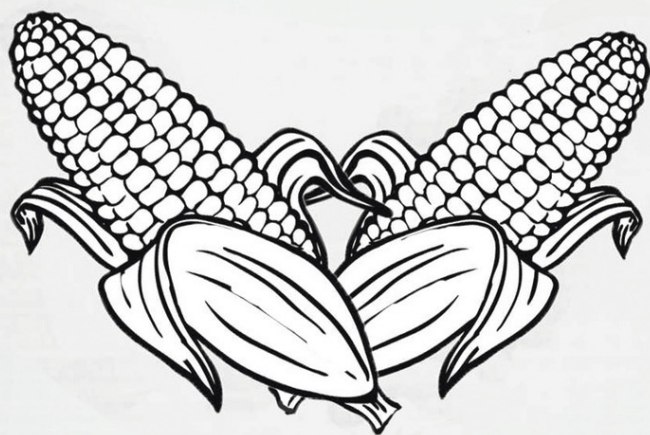
ТИМУР І ОЛЕНА ЛИТОВЧЕНКИ

КНИГА ВІДЛИГИ 1954–1964

МИРУ—МИР

---

101 РІК УКРАЇНИ

 FOLIO

101 рік України

Тимур Литовченко
Книга Відлиги. 1954-1964

«ОМІКО»

2019

Литовченко Т. І.

Книга Відлиги. 1954-1964 / Т. І. Литовченко — «ОМІКО»,
2019 — (101 рік України)

Смерть товариша Сталіна обернулася потеплінням суспільного клімату в усьому СРСР загалом та в Українській РСР зокрема: змінилися методи роботи каральних органів, на всіх рівнях влади з'явилися нові — принаймні ззовні більш привабливі обличчя, була реформована, а згодом і трансформована система ГУЛАГу, із таборів та заслань почали повертатися люди. У повітрі ширяв дух призабутого вільнодумства... Водночас вкрай загострилося протистояння з капіталістичними країнами, а Угорська революція 1956 року продемонструвала небезпечні суперечки в соцтаборі. Не дивно, що на небачений приплив ентузіазму від початку Космічної ери наклалося жахиття техногенної катастрофи в столиці УРСР — Києві... Насамкінець, налякане невизначеністю наслідків «відлиги», радянське керівництво згорнуло її.

УДК 821.161.2

Содержание

Передмова	5
Сфіра Даат 1 . Поза простором і часом	5
Берег Озера Непролитих Сліз. Поза простором і часом	9
1954 Візит до Поетеси	11
Бульвар Тараса Шевченка, Київ, 30 квітня 1954 року	11
Київ, липень 1954 року	13
Дитячий будинок, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, початок серпня 1954 року	25
Актова зала Дитячого будинку, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, 1 вересня 1954 року	29
Інститут ДІПРОмісто, Київ, жовтень 1954 року	32
1955	34
Бібліотека ім. Аркадія Гайдара, Канів, 29 березня 1955 року	34
Санаторій «Рай-Оленівка», Харківщина, квітень 1955 року	40
Робітнича столова заводу «Дніпроспецсталь», Південне шосе, № 81, Запоріжжя, липень 1955 року	43
Арсенал «Редстоун», околиця Гантсвіла, округ Медісон, штат Алабама, США, 11 вересня 1955 року	46
Один з аеродромів 50-ї Повітряної армії дальньої авіації, Смоленська область, 8 грудня 1955 року	48
1956 Калиновий кулон	53
Село Княжичі, Київщина, 6 травня 1956 року	53
Дитячий будинок, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, 18 травня 1956 року	56
Дачний кут Микільської слобідки 30 , Київ, серпень 1956 року	58
Кінець ознакомительного фрагмента.	60

Тимур Литовченко, Олена Литовченко

Книга Відлиги 1954—1964

Передмова

Сфера Даат ¹. Поза простором і часом

Від нескінченності й до нескінченності простягалася невисока, тоненька й надзвичайно міцна подоба сяючого золотавого леза меча, з обох боків облямована м'якими пухнастими хмарами кольору освіжаючої літньої грози. В каскаді тонких світів місцеві гострослови жартома прозвали блискуче вістря «лезом Оккама»². Авжеж жартома – бо сам метр Вільям Оккамський був би дуже здивований тією обставиною, що щось передвічне пов'язали з його скромним земним ім'ям.

Навіщо існувало оте лезо меча, занурене в грозові хмари?

Дуже навіть просто.

Напередодні земного втілення для будь-якої душі вкрай важливо з'ясувати, наскільки у неї розвинене відчуття міри й балансу. Адже наслідки його порушення згубні. Пам'ятаєте, чим скінчив цар Валтасар, перед яким просто з повітря виникла загадкова рука й накреслила на стіні напис:

מִנָּה מִנָּה תֵּקֵל וּפְרָסִין³

³ Мене, мене, текел, упарсін (давньоєвр.) – «калька» з арамейської, яка буквально перекладається «міна, міна, шекель [і ще] півміни». Тут згадуються розповсюджені міри ваги: міна – давньогрецька і близькосхідна, шекель – близькосхідна. Однак використовуючи синонімічні значення цих слів, біблійний пророк Даниїл прочитав цю фразу в інший спосіб: «Обчислено, обчислено, зважено та розділено», – і на цій основі розтлумачив подальшу долю царства Валтасара (Книга пророка Даниїла, гл.5).

От чим обертається порушення балансу – крахом усього, що тобі дороге, обнуленням усіх твоїх земних досягнень!

Тому задля з'ясування міри власної розвиненості душі приходили у сферу Даат, ставали на «лезо Оккама» і якомога швидше бігли-ковзали з нескінченності в нескінченність, розкинувши руки. При цьому на праву долоню їм повсякчасно падали речі впорядковані, на ліву – хаотичні. Тоді, коли це ставалося, було вкрай важливо врівноважити набуту річ її протилежністю:

- логічне – осяянням;
- прояв сили – проявом милосердя;
- закон – благодаттю;
- здатність утримувати – прагненням давати.

¹ У Кабалі відповідає таким поняттям, як «зв'язок», «осягнення», «пізнання», «співпричетність», «усвідомлення».

² Принцип логіки, приписуваний середньовічному філософу Вільяму Оккамському (Вільгельму з Оккама, що в англійському графстві Суррей), який обмежує кількість припущень мінімально необхідною. В оригіналі формулюється наступним чином: «Різноманіття не слід припускати без необхідності».

Хто встигав зробити це – той продовжував мчати лезом з нескінченності в нескінченність. Хто не встигав – утрачав баланс і падав або праворуч у приховану за хмарами сферу Біна³ чи в сферу Гвура⁴, або ліворуч у сферу Хохма⁵ чи в сферу Хесед⁶. При бажанні забіг «лезом Оккама» можна було повторити, причому неодноразово, проте результат був майже незмінним. Нарешті остаточно переконавшись, до порядку вона тяжіє чи до хаосу, а також з'ясувавши тривалість перебування на «лезі», душа починала готуватися до відповідного земного втілення. Ось, власне, і вся кабалістична містика, довкола якої там, у земному світі, накрутили хтотзна яких дурниць.

З-поміж цілого сонму інших душ «лезом Оккама» тепер нісся веселий молодик з серйозними очима. Ну-у-у, як, себто, молодик... У тонкому світі вік був абсолютно відносним, яку подобу хто хотів мати, таку й мав. Це стосувалося абсолютно всіх зовнішніх рис і всіх деталей одягу, тому фіксуватися на них – тільки час гаяти. У сфері Даат душі пізнавали одна одну в зовсім інший спосіб – через внутрішнє тяжіння чи відштовхування.

А зовнішність можна було змінити будь-коли. Дехто навіть навмисно «перекроювався» щомиті: зі старця на дитину, потім на огрядну жінку, потім на худорлявого юнака, на літнього чоловіка, на дівчину... і знов, і знов... Утім, наш веселий молодик вважав за краще незмінно зберігати серйозність в очах навіть під час забігу «лезом Оккама». І навіть при тому, що на бігу спокійно й розважливо розмовляв з Багряним Янголом:

- Отже, ця місія пропонується мені?
- Тобі, так.
- І це високе рішення, кажеш?
- Не просто високе – найвище!
- Особисто Всемогутній?..
- Особисто Суций найменші деталі затвердив.
- Висока честь!
- Авжеж. Таке не кожному довірять.
- А чому саме мені? Чому не іншому комусь?
- Бо ти вже майже досягнув середини нескінченності.
- Майже середина «леза Оккама». Майже... Х-ха-а-а!.. Оппа-а-а!..

Коли молодик заусміхався, то на його лівій руці нізвідки раптом виникла чималенька порція осяяння: розмита потоками весняних талих вод земляна дамба осідає, і нестримні маси сморідно-чорного глею проливаються апокаліптичним потоком на натовп людей, які все ще перебувають у повному невіданні. Щоб не втратити рівновагу і продовжити біг-ковзання, молодикові довелося шалено вигнутися праворуч і зачерпнути з пухнастих грозових хмар повну пригорщу розуміння причин майбутньої трагедії.

– От бачиш, як вправно ти впорався! – радісно похвалив молодика Багрянний Янгол.

– Але ж все одно це ще не середина, а лише МАЙЖЕ середина, – скрушно зітхнув молодик. Під дією скрути його десниця хитнулася донизу, довелося негайно врівноважуватися веселощами на лівій руці.

– Переважна більшість душ не дістається навіть сюди. А ти майже дістався... вкотре вже, нагадай, будь ласка?..

– Це сімнадцята спроба.

– От бачиш! У тебе вистачило впертості аж на сімнадцять забігів.

---

³ Розуміння.

⁴ Сила.

⁵ Мудрість.

⁶ Милість.

– Подейкують, нібито такий собі Гаутама Сіддгартха здійснив не якісь там сімнадцять, а цілих сімдесят тисяч спроб і все ж таки спромігся досягти нескінченності. А досягнувши – пішов на втілення і став Буддою.

– Ну, ти ж розумієш, що це лише жарт...

– З якого дива я маю це розуміти?

– Бо світ влаштований так, що розвиток душі можливий тільки в найнижчому – в земному світі.

– А як же сімдесят тисяч спроб Гаутами?

– Кажуть же тобі: це жарт! Його душа пройшла земний шлях...

– Ну, тоді підкиньте мені такий земний варіант, щоб я теж став Буддою!

– Станеш, тільки не одразу, а поступово.

– А прискорити хіба не можна?..

– Кожній людській душі пропонується завдання, яке вона здатна виконати на межі напруги. Така ціна розвитку. Наприклад, ти все ще не дістався середини «леза Оккама»...

– Краще не треба про це, бо я...

Однак було вже надто пізно: нагадування про попередні невдачі вивело молодика з рівноваги. Він відчайдушно змахнув правою рукою, марно намагаючись ухопити жменю величчя, й полетів шкереберть у хмари ліворуч, лишаючи за собою в золотавому повітрі туманно-мінливий слід.

Багрянний Янгол наздогнав його, лише коли молодик зупинився в яскраво-смарагдовій сфері Нецах⁷. Себто, як зупинився... Прилип на малахітовій стелі – якщо тільки можна було в цьому світі вести мову про «верх» і «низ».

– Чотириста п'ятдесят! Вітаю з досягненням.

Розпластавши ошатні, з полум'янистими кантиками багрянні крила по шовковисто-трав'янистій хмарній поверхні, посланець прилаштувався «валетом» поруч із молодиком.

– Чотириста п'ятдесят земних діб... Пхе! Бувало й більше – наприклад, цілих чотириста сімдесят п'ять.

– А чотириста двадцять п'ять?..

– Так, одного разу.

– Ну, тоді у тебе нормальна статистика, в якій чотириста п'ятдесят – це твоя особиста золота серединка.

– Золота... як і все в сфері Даат, – зітхнув молодик.

– А чому невесело? – спробував підбадьорити Багрянний Янгол.

– Сам знаєш, чому. Бо чотириста з плюсом – це рівень Розуму. А я хочу дотягнути рівня Любові.

– Ага-а-а! А вселенська Любов – це п'ятсот діб бігу «лезом Оккама»...

– Так, Любов – це п'ятсот. І не на йоту менше.

– Ну, отож у теперішньому втіленні випаде тобі шалене кохання! Поєднаєш серце з призначеною тобі – досягнеш рівня вселенської Любові.

– З коханою разом? – Молодик недовіриливо скосив очі на Багряного Янгола... і мимоволі розсміявся під його хитрим поглядом, відповідаючи: – Знаємо ми ці ваші земні шлюби. За попередньою змовою й рішенням батьків нареченого та нареченої, під суворим наглядом ієрея, мулли чи рабина... чи шамана... чи кого там ще!.. Знаємо цю «любов», коли все регламентовано, все вивірено, все... І все не тобою! Тьху!!! Не Любов це, а суцільна мука. Я такого не хочу.

---

⁷ Перемога.

– Між іншим, доки ти тут «лезом Оккама» бігав-ковзав, там, у земному світі, багато чого змінилося. Нині там настала точнісінько середина двадцятого століття, доки дійде до твого втілення, ще з десяток років мине.

– І що з того?..

– А ти подивись, подивись сам.

З янгольської десниці злетіла червонувато-рожева кулька, підпливла до молодика, безшумно вибухнула перед самісіньким його обличчям і повільно розпливлася рубіновим маревом. Коли серпанок розсіявся остаточно, стало очевидним, наскільки стурбувався молодик:

– Гм-гм-м-м... Отакої! Отже, все якраз навпаки?

– Сам бачиш, нинішнє століття поставило все з ніг на голову.

– Загальну зневіру мені доведеться компенсувати вірою у власну місію, якій нема звідки взятися?! Ого...

– В такій халепі ти ще не бував, хіба ні?

– Ні, ще не бував. Справді дуже цікаво!

– А це ж і є збалансованість. От подумай тільки: у тебе чотириста п'ятдесят, чисте земне кохання додасть іще півсотні – ото й досягнеш у підсумку саме п'ятисот. А це вже не Розум – це та сама вселенська Любов. А далі за нею буде Радість, потім Гармонія і нарешті Просвітлення... Тепер уторопав, що у тебе попереду? – посміхнувся Багрянний Янгол.

– Ні, тут явно ховається підступ, – вперто мотнув головою молодик.

– Чому ти так вирішив?

– Якби треба було зупиняти катастрофу, я б зрозумів, а так...

– Вибач, я не врахував, що ти все ще на рівні Розуму. Хочеш відчутти вселенську Любов? Нумо мерщій за мною!!!

Від потужного помаху багряних, з полум'янистими кантиками крил повітрям покотилися сапфірові хвилі, однак ні Янгола, ані молодика в сфері Нецах уже не було. Обидва провалилися в мертвотно-чорний морок пекла.

Берег Озера Непролитих Сліз. Поза простором і часом

– Вона... важка, немов свинець! Ні-ні... швидше, немов ртуть. Тільки ртуть не срібляста, а попелясто-чорна. І ще обпікає льодовим холодом.

Молодик нахилив руку. Важкі краплі скотилися пальцями, упали на поверхню озера, схожу на поліровану базальтову плиту. Від цього по чорній рідині пішли на всі боки рівні концентричні кола... І знов все виглядає мертвим! Вічно мертвим. Вічно!..

– Озеро Непролитих Сліз. Звідки така дивна назва?

– Ніхто вже не пам'ятає точно, – Багрянний Янгол спочатку трохи розправив, потім якнайзручніше склав на спині розлогі крила, що в одвічному пекельному мороку здавалися брудно-брунатними. – Мене ж особисто влаштовує наступне пояснення. Коли людина плаче, то відчуває полегшення. Отже, пролиті сльози полегшують її стан. Натомість сльози не виплакані – це од-вічний неблаганний біль. Тому ці сльози важкі, немов свинець чи чорна ртуть. І пекучо-льодяні. Сподіваюсь, ти мене зрозумів.

– Таким чином, ці негідники хочуть...

– Так, вони прагнуть, аби живі забули про все це. Отож саме забуття і є причиною катастроф, які триватимуть одна за одною, доки хтось не розірве цей ланцюжок. Тоді сльози прольються і настане полегшення.

– І це маю зробити я?

– І це зробиш ти. Вже не з міркувань Розуму – з Любові до людей!.. Чи з'являється у тебе передчуття Любові тепер, у цьому пекельному місці?..

– Стривай... Наскільки мені відомо, у Вирії біля Сушого відпочивають улюблені Його пророки – Кобзар і Каменяря. Чому я, чому не вони?

– Сушому видніше. Він стверджує, що час пророків ще не настав, що дорогу для них хтось має проторувати, підготувати.

– Як Іван Хреститель для Христа?

– Отож наперед пророків до народу цього були послані поети, наділені неабиякими талантами. Однак усі вони злякалися. Всі до одного.

– А чим я кращий від поетів?

– Упертістю. Сімнадцять спроб. У земному вимірі лише на забіги «лезом Оккама» ти витратив більш ніж два земних десятиліття. Окрім того, попри наявність Вищого запрошення, ти відмовився йти як до християнського раю, так і до буддійського Поля, Сповненого Щастя.

– Щоб подорожувати нескінченною жовтавою піщаною доріжкою серед ланів троянд або купатися в нірвані посеред діамантового блиску?! Пхе! Не треба воно мені. Цього прагнуть ті, хто шукає блаженного спокою. Я ж краще нескінченним «лезом Оккама» побігаю.

– Ну, от бачиш, який ти!

– Ну, таким вже мене створили... Але ж я знаю правила: народившись там, у грубому світі, я забуду про все це: і про десять сфірот, і про пекло, і про Озеро Непролитих Сліз. Я про все це забуду!..

– Тобі нагадають. І зв'язком забезпечать.

– Зв'язком... Пхе!.. – молодик підібгав губи. – Знаю я цей зв'язок. Процес набуття його – це смертельний ризик.

– Ти ж знаєш, що смерті немає, – розсміявся Багрянний Янгол.

– Це я тут знаю, а там, на Землі...

Однак цієї миті сталося щось непередбачуване: базальтово-чорною поверхнею Озера Непролитих Сліз раптом покотилися концентричні хвилі, потім десь усередині озера з непро-никно-чорної води висунулася кістлява, обтягнута сніжно-білою шкірою рука. Між розчепіре-ними пальцями на мить спалахнув неприродно-мертвотний вогник... який раптом саянув так,

що очам зробилося боляче!!! Тоді пальці склалися в щіпку, й сніжно-біла рука знов занурилася в непроникно-чорну воду.

– Це знак тобі, – прорипів Багряний Янгол. – Крізь смерть і лід пронеси полум'я, що прожене пітьму. Ти виконаєш цю місію, упертюху, проторуєш шлях іншим. Вам торували попередники, настала ваша черга. До того ж там, у грубому світі, ти працюватимеш не один. Вас буде багато...

Молодик не відповів. Важко дихаючи, він дивився на те місце посеред Озера Непролитих Сліз, де щойно зникла примарно-біла рука.

1954 Візит до Поетеси

Булвар Тараса Шевченка, Київ, 30 квітня 1954 року

Сьогоднішній день був відзначений знаменною подією – відкриттям на перетині з вулицею Комінтерна величного монумента герою Громадянської війни, звияжному визволителю Києва Миколі Щорсу. Правду кажучи, поставити пам'ятник червоному комдиву покійний товариш Сталін розпорядився ще в 1936 році, однак цьому завадив підлий, без оголошення війни напад фашистських орд на мирний Радянський Союз. Потім довелося протягом багатьох років піднімати країну з руїн. І ось нарешті сталося!..

1954 рік був двічі ювілейним. По-перше, в січні на всесоюзному рівні широко святкувалося 300-річчя возз'єднання двох народів-братів – «меншого українського» і «великого російського». Тепер виглядало особливо символічним, що бронзовий Богдан Хмельницький, виїхавши на площу перед Софією Київською і простягнувши бронзову булаву вбік Москви, немовби казав: «Навіки разом». Ну так, японський шпигун товариш Постишев намагався посунути статую гетьмана-об'єднувача куди подалі... Добре, що не посунув! Бо тепер, ніби отримавши від нього історичну естафету, бульваром Шевченка скакав на баскому коні бронзовий Микола Щорс, підтверджуючи: «Так, Богдане, навіки разом за щастя всього людства!!!»

По-друге, невдовзі мало виповнитися 35 років від дня героїчної загибелі славного героя. То як же можна було не виконати святий заповіт покійного вже товариша Сталіна й не увічнити нарешті в бронзі «українського Чапаєва»?! Не можна було допустити такого, ніяк не можна... Тому зібралися найкращі українські скульптори, відлили величну кінну статую, а найкращі архітектори встановили її на постаменті, де красувався колись монумент графу Бобринському. Але тепер настав час нових героїв! Українському народові потрібні не багатії-

цукровари і не всякі різні граф'я, а справжні народні герої, які проголошують віковічну єдність з Росією.

Звісно ж, теперішньому тріумфу історичної справедливості посприяли дві жінки, присутні зараз на трибуні серед почесних гостей. Молодша зверхньо озирала море дрібних людиськів, які заповнили перекритий для руху транспорту бульвар, і задоволено посміхалася. Ще б пак: це ж не якийсь там міфічний божок – це її власний батько, відлитий у бронзі, віднині нестиме в народ добру звістку про скоре торжество комунізму в усьому світі!

Старша ж, сухорлява, міцна й підтягнута, без жодного сивого волоска в чорно-смоляній зачісці, трималася трохи позаду, при цьому невідривно дивилася на молодшу і думала: «Молодець, Валентино, молодець, дочко! Прекрасну дитину народила я від мого коханого дурбеліка Миколки, добру полум'яну комуністку виховала йому на зміну. Все в житті зробила правильно. Тепер ось навіть пам'ятник цей встановлено. Ех, і добре ж життя прожило наше покоління!...»

Київ, липень 1954 року

Близько полудня суботи 3 липня стрімкий рухливий натовп виніс із будівлі Залізничного вокзалу на Вокзальну площу двох чоловіків доволі пересічної зовнішності, в яких дуже легко вгадувалися селяни. Втім, оскільки «селянську» зовнішність мала більша половина новоприбулих до республіканської столиці, то ця парочка майже нічим особливим не вирізнялася на загальному тлі.

Саме майже... Бо старший з цих двох чоловіків (судячи за різницею в віці, очевидно, – вже літній батько) мав скалічену праву руку, на якій бракувало великого пальця, а від вказівного лишилась одна-єдина фаланга. На щастя, і сам літній селянин, і його син мали за плечима старі на вигляд, потерті й вилинялі брезентові солдатські сидори, бо носити речі в фанерній валізі, як багато хто з пасажирів, з такою рукою було б незручно. Зупинившись на більш-менш вільному місці під ліхтарним стовпом, чоловік лівою здоровою рукою видобув з кишені потертих штанів з витягнутими колінцями невеличкий клаптик паперу, щось на ньому прочитав, потім поклав на місце й покликав, стурбовано озируючись на всі боки:

– Назаре, агов!.. Назаре, ти де?..

– Та тут я, батьку, тут, – відгукнувся молодик, насилу продираючись крізь натовп, що намагався віднести його в протилежний бік.

– Ти чого це там застряг, га?

– Та так... – він явно застидався.

– Чогось не бачив, чи що?

– Та кажу ж, що так, не переймайтеся.

Насправді Назар дуже уважно придивлявся до тролейбуса, який саме завертав на площу. І не дивно: адже в їхній рідній Ба-коті ніякого транспорту, окрім гужового, споконвіку не було (хіба що вантажівка якась час від часу заїде випадково), на автобуси і трамваї він встиг надивитися під час проходження строкової служби в армії. Натомість тролейбуси раніше бачив хіба що на газетних фотографіях, а тут – на тобі, все наживо! Бігає, немов трамвай, під електрод-роторами, але не по рейках, а на автомобільних колесах. І сам весь такий пузатенький, гладенький... Але ж хіба вголос про таке скажеш?! Це ж столиця, а не їхнє забите село! Тут цих тролейбусів, либонь...

– А це що у тебе таке? – раптом спитав Амос Дунець.

– Де?..

– Та оце... Ах ти ж!..

Скинувши з плечей свого сидора, молодик раптом помітив, що ззаду його тканину перетинає чималенький вертикальний поріз.

– І де це я так зачепився, що не помітив, як порвав... – почав він замислено, однак батько подивився на нього скоса і скрушно зітхнув:

– Ох, Назарко, Назарко! Тобі ж уже двадцять чотири годи, вже і в армії відслужив, ондо в інститут поступати зібрався, а життя ти й досі геть не знаєш. Не зачепився ти ніде й нічого не порвав. Це лихі люди тобі наплічника підрізали, он воно як!

– Лихі люди?.. – молодик розгублено кліпав очима, немовби не вірячи в саму можливість їхнього існування.

– Так, злодії, – підтвердив батько. – Пограбувати хотіли, доки ти там гав ловив. Нумо кажи, що у тебе було в наплічнику?

– Та нічого такого...

– А давай-но перевіримо.

Опираючись натовпу й намагаючись триматися під ліхтарним стовпом, перевірили. Нібито все було на місці. Про всяк випадок перевірили також батьків сидір, з яким усе виявилося гаразд.

– Теж мені йолопи царя небесного... Знайшли кого грабувати, щоб вам добра в житті не бачити, бісові діти!.. – лайнувся пристаркуватий Амос Дунець спересердя і звернувся до сина: – Ну що ж, давай-но запхнемо цю дірку сяк-так та й підемо собі.

– Куди? На трамвай чи, може, на тролейбус?..

– Перукарню шукати підемо, – не звернувши жодної уваги на хвилювання в голосі сина, мовив батько авторитетним тоном.

– Перукарню?! А навіщо нам вона?

– Побачиш.

– Ну та-а-ату-у-у!..

– Ходімо зі мною.

Перукарню шукали мало не півгодини, розпитуючи всіх зустрічних, аж поки хтось не напоумив, здивовано мугикнувши:

– Тю, ви чого це?! Та підстригтися ж прямо на вокзалі можна. У вестибюлі на другий поверх ліворуч і без проблем...

Справді, перукарня знайшлася просто в будівлі вокзалу там, де й було сказано. В чоловічому відділенні очікувало з десятків громадян, однак троє майстрів працювали настільки вправно, що навіть години чекати не довелося.

– Ну-с-с-с, що робимо? – спитав майстер, відступивши на крок, клацаючи високо в повітрі ножицями й уважно приглядаючись до старшого Дунця, який всівся на його крісло першим.

– Під бокс робимо. І поголитися, – намагаючись надати своєму голосу якомога більше солідності, мовив Амос і додав: – А ще б одеколоном.

«Ще й одеколоном?! Навіщо це батькові?» – знов здивувався Назар. Перукар між тим продовжував розпитувати:

– Потилицю відкриваємо повністю? Наскільки коротке волосся на скронях, по боках і на маківці залишаємо?

– Коротко робіть. Зараз літо, спека. Нехай голова дихає. А потім ось цього молодика... Це синок мій.

– Гаразд, нехай голова дихає. А сином займемося потім, – посміхнувся перукар, примружив спочатку ліве око, потім праве... І ножиці, гребінець та електрична перукарська машинка, бритва й помазок, рушник і якісь блискучі флакони літали тепер уже довкола голови Дунця-старшого. Майстер лише час від часу уривчасно командував:

– Голову трохи ліворуч. Ще. Отак. Тепер прямо. Вперед. Обережно очі...

– А мені якомога простіше, – попросив Назар, коли настала його черга сідати в крісло.

– Зробимо простіше, – ледь помітно всміхнувся майстер. – Стрижка «під горщик» вам згодиться, молодий чоловіче? Вуха відкриваємо?

– «Під горщик» згодиться. Вуха не треба...

– Треба, треба! – втрутився батько. – Він у мене сюди приїхав в інституті на дохтуру вчитися, отож відкрийте йому усі вуха, нехай всю науку дохтурську чує, щоб нічого з неї не пропускати!

– Та-а-ату-у-у!.. – змолвив молодий чоловік, проте Амос мовив з несподіваною суворістю:

– Я кому сказав?! Якщо людина тобі пропонує вуха відкрити, то й відкривай. Бо зарости завше встигнеш.

– Гаразд, вуха відкриваємо.

Менш ніж за десять хвилин зачіска «під горщик» була готова.

– Червінця вистачить? – батько видобув з-за пазухи потертий гаманець, проте перукар заперечно похитав головою:

– Ви не тільки стриглися, ви ще й голилися. Плюс одеколон. І ще молодий чоловік... Дванадцять двадцять п'ять за обох.

Дунець-старший розплатився, сховав гаманець за пазуху, потім одягнув свій сидір і коротко скомандував синові:

– Ходімо.

Назар послідував за батьком. Оскільки його сидір підрізали, молодий чоловік про всяк випадок надягнув його не за спину, а наперед, на груди. Хоча при цьому доводилося частенько поправляти лямки наплічника, які сповзали. Незручно, але що поробиш...

– Тату...

– Чого тобі?

– А навіщо ви... ми... той...

– Що?

– Навіщо ви отак причепурилися?

– Послухай-но, синку. Я їду до старого фронтового товариша, з яким ми не бачилися вже добрих десятків років. Хочу навідатися до нього красивим. Щоб по всій формі, так би мовити... Ото маю я право раз на десять років привести себе до божого ладу чи не маю?!

– Звісно, що маєте.

– Отож бо. Ти давай-но, не відставай.

* * *

Керуючись записаними на папірці вказівками, вони знайшли зупинку трамвая № 9 і після кількахвилинного очікування вже трусилися в переповненому вагоні. Щоправда, Назар був трохи розчарований, оскільки сподівався вперше в житті прокататися на тролейбусі... Однак не вийшло. «Нічого, нічого! От поступлю в медичний, тоді ще буде нагода і на тролейбусі з'їздити», – втішав він себе.

У переповненому трамваї ставало спекотно. Оскільки, згідно з побажаннями батька, перукар не пошкодував парфумів, аромат «Шипру» невблаганно розповзався на весь вагон. Ті, хто стояв довкола, періодично косували на Амоса Дунця, незадоволено підібгавши губи. Він же весь сяяв, немов новенький гривеник. Що ж до Назара, то молодий чоловік і далі сушив мізки, намагаючись второпати, навіщо батькові аж так ретельно готуватися до зустрічі з однополчанином?!

Вийшли з вагона, коли водій оголосив зупинку «Житній ринок». Опинившись посеред невеликого бульварчика, почали роздивлятися довкола. Судячи за всіма ознаками, за трав'янисто-зеленими парканами по обидві пішохідні тротуари шуміло справжнє торжище – мабуть, це й був отой Житній ринок. А просто на зупинці посеред бульварчика стирчала на цегляному підмурку простецька дерев'яна будівля, пофарбована світло-брунатною олійною фарбою. Обійшовши довкола неї, батько й син побачили на парадному фасаді напис:

Кінотеатр

КОЛОС

До входу вели півдюжини бетонних східців, ліворуч під написом «СКОРО» висіла афіша кінодрами «Анна на шее» з Аллою Ларіоною в головній ролі, праворуч під написом

«СЬОГОДНІ» глядачів запрошували на перегляд комедії «Запасной игрок» за участю Георгія Віцина, Тетяни Конюхової та Всеволода Кузнецова.

– Ми що, в кіно підемо? – обережно поцікавився Назар.

– Та в яке ще кіно?! Кажу ж, до фронтового товариша ми приїхали, – невдоволено мовив Амос, продовжуючи роздивлятися довкола. Зрештою він повторно видобув лівою рукою клаптик паперу й почав крутити його на всі боки, звіряючися з намальованою на ньому схемою.

– Яюсь не віриться, що ми аж у самому Києві, – продовжив недовірливим тоном молодий чоловік. – Погляньте, батьку, які тут низенькі будівлі: або на один, або на два поверхи. Тільки ондо там чотириповерхівка стирчить. Хіба ж так у столиці будують?..

– Ну-у-у, то діло таке... – схоже, Амос нарешті зорієнтувався, бо сховав папірець назад до кишені та поправляв свій сидір. – Трамвай же тут є?

– Трамвай є.

– Оце тобі, синку, і столиця, якщо трамвай.

– А тут би дерева повисаджувати, – не вгамовувався Назар.

– То вже не наше діло, то нехай начальство думає, якщо воно столиця. Ходімо, нам туди, – махнув рукою батько.

Втім, він попрямував спочатку зовсім не у вказаний бік, а до дерев'яної чоботарської будки, що приткнулася посеред бульварчика неподалік місця, де завертали трамвайні колії, та попрохав чоловіка, який працював у ній:

– Скажіть, а де тут можна чоботи почистити? Бо ми з дороги щойно...

– У мене ремонт, а не чищення, – прохрипів чоботар абсолютно пропитим голосом, спідлоба недовірливо покосившись на двох явних провінціалів. При цьому Назара раптом вразило відчуття, що перед ними на низенькому ослінчику сидить зовсім не старий горбатий дідуган, а чоловік приблизно однакових років з його старшим братом Гарасем, який залишився вдома з мамою Гулею. От тільки якби виголити його сантиметрову щетину, як слід помити, підстригти, – от тоді... А так виглядає, немов той старий дідуган, що ізгнувся, як дуга⁸!

– Перепрошую, але ми щойно з поїзда... – між тим продовжив своє Дунець-старший, однак чоботар несподівано мовив, вказавши на його скалічену праву руку:

– На фронті?

– Так, – не надто охоче підтвердив Амос.

– А де саме?

– В Угорщині на Балатоні. А що?..

– А тут на Дніпрі, на Букринському плацдармі ти часом не був?

– Ні.

– А я бував, – зітхнув чоботар. – Але кого не питаю, то мало хто каже, що бував. Як-от я чи сержант Стригунець. Чи цей... Венька-десантник... жених цієї чортопхайки... Нінки, курви цієї, щоб їй...

Чоботар замислився про щось своє. Амос уже збирався поторсати його за плече, як раптом чоловік здригнувся, потім нахилився до шухлядки у себе під ногами, видобув звідти й передав Дунцеві-старшому щітку, баночку з гуталіном і пробурмотів:

– На, наводь марафет на свою кирзу. Тільки сам чисти, я тобі не служник. І далеко не відходь, бо мені зовсім не треба, щоб ви моє причандалля сперли.

– Скільки з нас? – спитав батько, коли вони з Назаром надраїли чоботи.

– А-а-а, не скільки... Аніскільки тобто, – заперечно мотнув головою чоботар, ховаючи назад своє причандалля. – Нехай це буде в пам'ять тих, хто під Букрином залишився. Мало хто там вижив, ой, мало!.. Але й у вас там, на Балатоні в Угорщині, я так подивлюся, теж кислувато було.

---

⁸ Трохи перекручена цитата з української народної пісні «Ой під вишнею, під черешнею».

– Несолодко, так... А можливо, підкажете, як нам знайти вулицю... вулицю... Як там її в біса?

Знов розгорнувши папірець, Амос прочитав:

– Вулицю Хо-ри-ву-ю номер один-бе?..

– Вулиця Хорива!.. – посміхнувся чоботар. – Як її тільки не називають: і Хорива, і Хоривая, і Хорева, і Хоревая, і Хоровая. І навіть Хорьова, тьху!..

Але далі махнув рукою з почорнілими від бруду й поламаними нігтями:

– Ондо туди, вздовж паркану. Все вздовж і вздовж. Потім ліворуч. Не праворуч, а ліворуч. А там вже або самі підворотню знайдете, або спитаєте. Табличку б їм повісити, але ж ні! Мовляв, усі й без жодної таблички знають, де тут який будинок... Щоб їм руки повідсихали, курвам драним!..

* * *

Поплутавши довколишніми вуличками й закутками ще хвилин десять, Дунці нарешті опинилися в невеличкому дворикі, утиканому хирлявими пірамідальними топольками. Піднявшись місцями проіржавілими бляшаними сходами на другий поверх дерев'яної веранди, що по всій довжині примикала до двоповерхового цегляного будинку, постукалися в якісь двері. Оскільки ніхто не відповів, Амос обережно натиснув на ручку... й вони опинилися в довгому коридорі.

– Ага-а-а, он воно як, – зітхнув батько, оглядаючи троє внутрішніх дверей. – Живуть, як у мурашнику... Де ж воно? Овва!..

Знов постукалися, тепер вже в інші – внутрішні двері. Звідти пролунав невдоволений вигук:

– Кому там нема чого робити?! Дзвонити треба, а не дербанити.

– Скажіть, чи тут живе... – почав Дунець-старший. Однак у цю мить двері прочинилися, й на порозі постала мініатюрна жіночка середніх років, худорлява і чорнява, в розціцькованому дрібонькими рожевими квіточками шовковому халатику кольору стиглого баклажана. Побачивши гостей, вона спочатку сторопіла, потім несподівано підстрибнула на місці, повиснула на шиї батька й радісно вереснула на весь коридор:

– Амосику, ти-и-и!.. Приї-і-іха-а-ав!..

– Капо!.. Капо!.. – Амос міцно обійняв її скаліченою правою рукою, водночас роблячи лівою синові якісь знаки, котрих він не розумів. Так і не дочекавшись адекватної реакції молодого чоловіка, батько нарешті мовив:

– Капо, а це мій синок молодшенький Назарко... Назар, власне. Ми тут разом приїхали, аби...

– А чому зараз? Я ж писала, що в серпні краще.

– У серпні, Капочко, не можна, бо тоді жнива будуть у розпалі. Та й Назарко ж не просто так до Києва приїхав, а в медичний інститут поступати. Зараз йому документи подавати треба, потім іспити і все таке інше, п'яте-десяте. Тому зараз, а не в серпні.

– Шкода, – жіночка чомусь сумно зітхнула.

– Тату... це що... Це і є ваш фронтовий товариш? – наважився нарешті запитати Назар, який переминався з ноги на ногу позаду батька. Зважаючи на те, хто зустрів їх на порозі кімнатки комунальної квартири, ставало зрозумілим, з якого це переляку їхнє перебування в столиці розпочалося з візиту до перукарні. І все ж таки молодий чоловік був дуже здивований.

– Так, синку. Це і є мій фронтовий товариш – наша зв'язкова сержант Капітоліна Замбриборщ, – підтвердив батько. – Можеш називати її просто тіткою Капою. Можна ж йому тебе так називати, га, Капочко?

– Авжеж можна, – охоче погодилася жіночка і негайно защебетала, потягнувши обох гостей за руки в глиб своєї невеличкої кімнатки: – А чого це ми на порозі застрягли? Нумо, давайте заходьте, не стидайтесь. Не до чужої ж приїхали... Принаймні ти, Амосику.

– Твоя правда, Капко, – погодився батько, дбайливо зачиняючи за собою двері, – треба до тебе зайти, бо сусіди...

– Сусіди?! Пхе!!! Плювала я на сусідів, ось вони всі у мене де, – жіночка покрутила в повітрі над головою міцно стиснутим кулачком. – Ти, Амосику, чоловік бувалий, ти майже всю війну відтрубив, доки тобі осколком великого пальця не зрізало. Отож ти знаєш, до чого це зручна штука – телефонний зв'язок! От скажи, зручно це чи ні?..

– Аякже! Без цього... без зв'язку як же ж командувати?! Та ніяк...

– Так то на фронті. Але і в мирному житті телефон у квартирі – то є велике діло! А хто у нас тут на тридцять шостій АТС працює, га?! Так я ж і працюю... Телефон у себе мати всім хочеться, а від кого це залежить, га?..

– Невже від тебе?

– Від мене, Амосику, не сумнівайся. Я не тільки квартирний телефон у нашу комуналку пробила. Я зробила так, що у кожного з сусідів є свій апарат з блокіратором. А блокіратор – це знаєш яка штука?

– Та звідки ж мені знати, – скрушно зітхнув батько. – Нащо воно мені в селі, блокіратор той твій...

– Тоді пояснюю, – жіночка заговорила авторитетним тоном. – Блокіратор – це така штука, що дозволяє по одній телефонній лінії з декількох апаратів розмовляти. Причому якщо по одному говорять, то інші тебе підслухати не можуть, отак! Я таку систему на всю нашу квартиру зробила, отож якщо хтось проти мене щось чмихне – вмить без телефону в кімнаті залишиться! А до кого тоді піде, щоб подзвонити? До Капітоліни Макарівни Замбриборщ піде. А я їм усім – отакої!!!

З якимсь хижим виразом на обличчі жіночка скрутила велику дулю.

– Ну, Капко... Ти як була бойовою, так і лишилася...

– Бойцицькою я лишилася, якою й була завше, – без тіні сорому перебила вона Дунця-старшого. Почувши таке, Назар мимоволі зашарівся. Колишня фронтовичка зреагувала миттєво:

– А чого це ти стидаєшся, Назарко, га?! Ти ж у медичному нібито вчитися приїхав, а від таких простецьких речей червонієш. А медики – вони знаєш які? О-о-о, хлопчику!..

– Та знаю, знаю, – поквапився заперечити молодий чоловік, який трохи образився, що його назвали «хлопчиком». – Мене ж коли в армію служити забирали, то я так просився, так просився, щоб мене в якусь медроту санітаром поставили, бо я потім далі по цій частині вчитися хочу, що мене таки записали до медроти. Щоправда, через це на цілий рік довше на службі протримали, але то навпаки добре, бо тепер...

– Е-е-ех, та твоя медрота – це типове не те, – зневажливо махнула рукою Капітоліна. – Тепер мирний час, а от на війні ми з твоїм батьком такого горя насьорбалися повною ложкою, що тобі й не снилося.

– Ото й добре, що не снилося, – поспішив перехопити ініціативу Амос. – Будемо сподіватися, що все горе висьорбали ми, а у діточок наших все тепер добре буде. Нам не пощастило, а вони нехай вчаться. Отож може так статися, що як мій Назарко великим дохтуром стане, то не тільки мені відірваного пальця пришиє, як повсякчасно грозиться, але й тебе, Капо, лікувати буде?! А що?..

– Все можливо, – кивнула вона. – Але годі вже балачки розводити, давайте якось той... зустріч нашу відмітимо, чи що?..

– Капітоліно, ти читаєш мої думки! – батько аж просявав.

– Пхе! А що тут читати, коли двоє мужиків з дороги зголоднілі? Все зрозуміло. Зараз стіл зорганізуємо й посидимо в своє задоволення.

– Тільки це...

– Що?

– Як ти на роботу далі підеш після посиденьок наших? – раптом стурбувався Амос.

– Нічого страшного. Я чергую цілу добу через три, отож на роботу мені аж післязавтра вранці. В понеділок себто. Тому не переймайся.

– А-а-а... Ну, тоді все гаразд.

Спільними зусиллями накрили стіл приблизно за годину. Коли молодий чоловік обережно ніс із комунальної кухні каструлю вареної картоплі, то несподівано зіткнувся в коридорі з батьком, який заступив синові дорогу і змовницьким тоном прошепотів:

– Ти ж не розповіси мамі, до кого ми в гості приїхали, еге ж?..

– Та як я розповім їй, коли вона там, вдома, а ми тут?

– Ну-у-у, ти ж листа можеш написати, припустімо. То не писатимеш мамі про Капку, правда ж?

Назар раптом зрозумів, що весь цей час і справді проганяв від себе думку про те, написати мамі Гулі про все чи не написати. Але ж вирішувати рано чи пізно і справді доведеться...

Однак слідом за тим згадав слова, колись сказані матір'ю надмірно допитливій сусідці: «Мені байдуже, що мій Амос робить і з ким ходить. Мені важливо лише, аби він додому приносив, а не з дому виносив, а все інше... Та цур йому пек! Хай що хоче, те й робе, отак». Тоді він не зрозумів значення тих слів, бо говорилося те давним-давно, ще далеко до війни. Ну так, до війни – бо навіть сестричка його Риця ще жива була... Отож і не зрозумів. А тепер сенс сказаного несподівано відкрився йому. І якщо мамі байдуже...

– Не хвилюйтеся, тату, я мамі не писатиму й не розповідатиму також. Ні тепер, ані будь-коли. Можете заспокоїтися.

– Ну і молодець! – батько аж просяяв, і в напівтемряві коридору Назарові чомусь здалося, що запах «Шипру», яким щедро побризкав клієнта перукар, раптом посилився. – Це наші чоловічі справи, і матері в них суватися зовсім ні до чого.

– Ну так, ясна річ.

– А за це я тебе завтра поведу в одне дуже цікаве місце...

– В яке ще цікаве місце?

Зважаючи на те, ким виявився «фронтний товариш» Дунця-старшого, молодий чоловік умить надумав собі бозна-що, та, прочитавши на його обличчі лихі думки, батько лише розсміявся:

– Облиш, синку! Завтра побачиш. І обіцяю, що тобі сподобається.

Оскільки вони і справді зголодніли з дороги, господиня кімнати спочатку трохи нагодувала обох гостей, а вже потім почали випивати. Також батько багато розпитував Капітоліну про старих бойових товаришів, імена яких Назарові були абсолютно незнайомі. Не дивно, що молодий чоловік поступово засумував. Зрозумівши це, Амос раптом попросив:

– Агов, синку... А почитай-но нам щось Лесине.

– Лесине?! – здивувалася вже трохи захміліла господиня кімнати. – Що іще за Леся... та ще і в моєму домі!..

– Леся Українка! – розсміявся батько і пояснив: – Мій Назарко просто закоханий у її творчість, він... А-а-а... Нехай краще вірші почитає, ніж я розказуватиму! Почитай, Назарко, еге ж? Тебе ж та-а-ато про-о-осить...

– Та зараз, не переймайтеся.

Притримуючись за стілець, молодий чоловік підвівся, трохи відкашлявся і виразно продекламував:

– Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти,
Так міцно, щільно, і закрить од світа,
Я не боюсь тобі життя одняти,
Ти будеш, мов руїна, листом вкрита.
Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу.
Їм добре так удвох, – як нам з тобою, —
А прийде час розсипатись руїні, —
Нехай вона плюща сховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?
Хіба на те, аби валятись долі
Пораним, пошарпанним, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили?

По завершенні всі троє деякий час мовчали, потім Капітоліна обійняла Амоса за плечі й повторила замислено:

- Оповити, мов плющ...
  - «Мов плющ, обняти», – несміливо виправив її Назар.
  - Ну гаразд, нехай обняти. Я просто згадала, бо мого теж Плющем звали. Ти мого Плюща пам'ятаєш, Амосику? Він же мені халатик цей шовковий і здобув у якості трофея...
  - Аякже! – охоче підтвердив батько.
  - Отож я і пригадала.
- Вона відвернулася й раптом попросила знов:
- А ще чогось почитати можеш?
  - Із задоволенням... «Вечірня година» називається. Читати?
  - Давай, синку, читай.

Молодий чоловік набрав повні легені повітря і з придихом продекламував:

– Уже скотилось із неба сонце,
Заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітилися у небі зорі,
Усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
При місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
І соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині!
Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.

Знов довго мовчали, аж поки Капітоліна наважилася спитати:

- Послухай-но, Назаре... Тобі самому на Волині бувати довелося?
- Ні. Тільки оці вірші...
- А ми з твоїм татом Волинь ту від фашистів визволяли. І з моїм Плющем також... Чи правду я кажу, Амосе?
- Так, Капочко, так, – погодився батько.
- І ще спитати дозволь... Чи ти точно на медика вивчитися хочеш?
- А-а-а... що, ви хіба не думаєте, що... – розгубився молодий чоловік.
- А може, тобі б той... на артиста вивчитися? Читаєш добре.
- Капочко, та ти що таке кажеш?! На артиста... Пхе!!! – Амос аж сіпнувся. – На артиста кожен дурень вивчитися може, але що з того?! От дохтур – я це розумію! Люди завше хворіли, хворіють і хворітимуть. Отож лікувати їх завше треба, хоч би що... І як Назарко мій на дохтура вивчиться, то матиме в житті надійний кавалок хлібу, що б там не сталося. А артист твій що?! Як людині припече, то вона й без віршів тих проживе.
- Та-а-ату-у-у!..
- Помовч, Назаре, коли старші кажуть, май повагу!
- Та я маю і до вас, і до... до тітки Капи також.
- Ну то й добре, що маєш. Отже, Капочко, ти мені хлопця з пантелику не збивай. Як ми всією сім'єю вирішили, щоб на дохтура він вивчився – то нехай вчиться, як вирішили. Бо якщо хлопцеві моему меншому не в медицину іти, то назад до Бакоти вертатися доведеться. А у нас там, Капочко... Знаєш, скільки там у нас народу під час повоєнного голоду повмирало?! Дві третини села, вважай – отак! Бо до війни був один розумний жид, Мошком звався, який в лиху годину своїм хлібом жидівським все село нагодував, а тепер добре, що моя Аглая раз на тиждень на колгоспних посадках, що на місці старих монастирських фільварків⁹, горох ночами обривала. Та ще й поталанило їй, що сторож не схопив, бо Палажку Гирлижиху за таке саме у степи казанстанські... тху ти – в казахстанські... А-а-а, один хрін десятку впаяли й ні на які обставини не зглянулися!..
- Батько лише рукою махнув розчаровано:
- Нам, Дунцям, дуже пощастило, що ми все це пережили. Що і я сам, і Гуля моя, й сини... Отож нехай Назарко на дохтура вчиться. А вірші... А віршів у нього цілих дві книжки та ще й грубий зошит цілий, від руки списаний. Одну книжечку віршів йому хтось там ще під час війни подарував, другу він зі служби армійської привіз. А звідки понавипишував те, що в зошиті – хтозна. Ну, нехай собі читає на дозвіллі, я не проти цього.
- Гаразд, – Капітоліна відсторонилася від батька, потягнулася, доволі спритно скочила на ноги й мовила: – Ну що ж, Назаре, треба тебе десь на постій поставити. І краще зробити це, доки не зовсім пізно. На сьогодні я тебе добрим обідом нагодувала, до ранку вистачить. А завтра...
- А-а-а...
- Молодий чоловік знов зашарівся, не наважуючись спитати про певні речі.
- Як у свій медінститут поступиш, то там тебе в гуртожиток поселять. А поки що треба ж тобі десь жити? Треба. Отож! Ну, то зараз десь тебе прилаштуємо, – господиня кімнати енергійно кивнула, не моргнувши оком, а потім додала замислено: – Звісно, в серпні було би краще. Я б тебе тут же, в своїй квартирі у сусідів прилаштувала. Але якщо зараз, то зараз.
- А-а-а...
- Що тобі незрозуміло?
- А-а-а... ви, тату, як же?

---

⁹ *Фільварок* (фольварок, польськ. folwark) – панський хутір, багатогалузеве господарство, орієнтоване на виробництво збіжжя на продаж (рідше на тваринництво і сільськогосподарські промисли), на територіях зі складу колишньої Речі Посполитої аж до XIX ст. На Правобережній Україні і в Галичині фільварки зберігалися подеколи до революції 1917 року, а в Польщі – подеколи аж до Другої світової війни.

– А я, синку, й на підлозі переночую. Знаєш, скільки разів на фронті доводилося просто на голій землі спати? Тож не переймайся за мене.

– Так-так, я все те пам'ятаю, – підтвердила Капітолїна. – Шкода, що у мене кімната замала. Тож я спатиму на своєму ліжку, батьку твоєму на підлозі постелю. На ніч ми ще поговоримо, бойових товаришів згадаємо, Плюща мого. А ти ж студентом станеш, тобі добре висипатися треба, щоб іспити не провалити. Тому ходімо, розквартирую тебе.

Довелось підкоритися. Вийшовши у двір, молодий чоловік виявив, що вже почало сутеніти. Добре посиділи за обідом!..

– У нас будинок номер перший, ми ж підемо навпроти – в будинок номер другий, – Капітолїна розмовляла на ходу. Можливо, через те, що Амос згадав жида Мошка, вона заговорила на ту ж тему: – Живе там колишній управдом Штульман... О-о-о, у цього чоловіка на плечах не просто голова, а цілий тобі Дім Рад! Я й сама собі кмітлива, проте Арон Маркович – оце голова! Тільки до нього зараз краще не потикатися.

– Чому?

– Та дружина у нього нещодавно померла. Шкода бабцю! Теж нічогенька була собі, хоча й в іншому роді... Але як «справу лікарів-отруювачів» розкрутили, то її й заарештували і кілька місяців у Лук'янівці протримали... Лук'янівка – це у нас у Києві тюрма така.

– Я здогадався, – пробурмотів Назар.

– А чи багато старій людині треба?! Отож що небагато. Тому Юдіф Бенціонівна як з Лук'янівки вийшла, коли «справу лікарів-отруювачів» прикрили, то весь час хворіла, хворіла... А оце як спека почалася, то серце й не витримало. Пару тижнів, як її на Куренівському цвинтарі поховали. Чоловік за нею так побивається, так вже побивається!.. Отож не будемо до нього потикатися. Я тебе краще у Давлетових прилаштую. Що Рустам, що Мілена – милі люди! Син їхній Едька теж фронтовик, як і батько... Між іншим, Едька Київ наш від фашистів визволяв, розвідником був. Цього хлопця зараз немає і довго ще не буде, наскільки я знаю, тож вони тебе із задоволенням приймуть... А ось і їхня квартира.

Однак у Давлетових на них чекало розчарування: виявляється, сьогодні майже одночасно з Дунцями додому приїхав і майор Едуард Рустамович Давлетов власною персоною! Він вже доволі довго працював у Китайській Народній Республіці, в якості радника допомагаючи розбудовувати тамтешню НВАК – або, по-простому кажучи, Народно-визвольну армію Китаю. Звісно, участь радянських радників у цій добрій справі особливо не афішувалася, листів звідти намагалися не писати, тому приїзд товариша Давлетова-молодшого став для всіх повною несподіванкою.

Про те, щоб піти звідти, не перехиливши за здоров'я новоприбулого пару чарок оковитої і не з'ївши тарілку плову з куркою, нічого було й думати.

– Заразом і повечеряли, – мугикнула собі під ніс Капітолїна, коли вони опинилися в під'їзді. – Одначе, на постій я тебе не поставила, а це погано. Отож підемо ми з тобою, мабуть що, у двір...

Безуспішно поткнувшись ще у дві квартири, їм нарешті пощастило в третій. Прихистити майбутнього абітурієнта погодилися в одноповерховій прибудові до двоповерхового флігелю. Тут в однокімнатній (зате окремішній!) квартирці зі «зручностями» у дворі жила тітка Галя. Її простора кімната була захарашена якимись лантухами, навіть підходити до яких молодому чоловікові категорично заборонялося. Спати Назару дозволили в кухні на трьох стільцях, зсунутих разом. Коштувало все це задоволення «троячку» за ніч. «По карбованцю за стілець», – пожартувала господиня.

– Добре, Назарко, зранку як прокинешся, приходь, – нагадала наостанок Капітолїна. – Завтра неділя, а мені на чергування аж післязавтра.

* * *

– Тату...

– Чого тобі?

– Тату... А ви з тіткою Капою як?..

– То не твоє діло, синку, що там у нас і як. Ми дорослі люди, я твій батько, отож не суйся, куди не треба.

– А мама Гуля як же?

– А що тобі мама? Ми ж домовилися, що ти мовчатимеш, що анічичирк, – батько подивився на сина сторожко.

– Та я-то мовчатиму, але...

– Тобі щось не зрозуміло?

– А ви маму точно не кинете?

– Тю ти, дурне теля! Я ж тобі пояснював...

Вони знов їхали в тому самому трамваї № 9, яким учора дісталися на Поділ до «старого фронтового товариша» – тітки Капітоліни Замбриборщ. Їхали вбік того ж таки залізничного вокзалу, але на тамтешній трамвайній зупинці не вийшли, бо маршрут пролягав далі на Деміївку.

Отож доки розжарений сонцем жовто-червоний бляшаний вагон гуркотів по рейках, батько знов повторив те, що вже встиг розповісти синові: як вони з тіткою Капою разом воювали, як у неї був фронтовий коханець – капітан Плющ, як усі почали задирати й ображати тітку Капу, називати її «ППЖ» і всякими різними негідними прізвиськами, коли капітана Плюща вбило під час артобстрілу, як тільки він один – Амос Дунець пожалів тітку Капу...

– Зрозумій, синку, що я для неї так... Старий бойовий товариш. Що там між нами було і є – то нікого не обходить. Але щоб Аглаю мою заради неї кидати... Ти з глузду з'їхав чи що?! Я тут тільки так... Поживу трохи, почекаю, доки ти в інститут документи подаси, а потім назад додому подамся. І буде у нас із мамою твоєю своє життя, а у тітки Капи – своє. Ми ж із нею фронт згадали? Згадали. Ну, то й буде з нас. А так кожен сам по собі. Я не потрібен їй, вона не потрібна мені. Ми дорослі люди. От і все.

Після того Назар вже не чіплявся до батька з розпитуваннями. Хоча й думав про себе: «Нічого, нічого! От коли я одружуся, у мене все не так буде. У мене все буде по-людськи, а батько... Хай живе, як знає. Все ж таки в одному він правий: ми всі – дорослі люди».

Зійшли з трамваю під невеличким залізничним мостиком на зупинці, що називалася «Байкове кладовище». Цвинтар починався поруч – за залізничним мостиком буквально через дорогу.

– Навіщо ми сюди приїхали? – здивовано спитав молодий чоловік.

– Зараз побачиш, – відповів батько.

На базарчику попід червоним кладовищенським муром купили невеличкий букетик квітів. Пішли вгору. Амос час від часу звирявся з планом, намальованим на клаптику паперу, очевидно, тіткою Капою. Коли ліворуч перед ними з'явилися ворота – зайшли туди. Поблукали трохи між могилами, а тоді...

– Ось тобі, синку, могила твоєї улюбленої поетеси – Лесі Українки, віршами якої ти вчора розчулив не тільки тітку Капу, але й мене також. Оце і є той сюрприз, який я тобі обіцяв. Тепер можеш покласти квіти.

Якщо навіть батьків голос трохи тремтів від хвилювання, то що можна сказати про бідолашного молодого чоловіка?! Та Назар просто онімів від несподіванки!!! Тим паче, що поруч з Лесею Українкою були поховані її найрідніші люди: брат Михайло, батько Петро Антонович Косач і матір Ольга Петрівна Косач, більш відома під літературним псевдонімом «Олена

Пчілка». Звісно, трясучись у розжареному липневим сонцем трамваї № 9, молодий чоловік навіть уявити не міг, що на нього чекатиме отаке щастя!..

Дитячий будинок, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, початок серпня 1954 року

Дуже сумно, що літо з його останніми теплими днями добігало кінця. Нібито нещодавно почалося, та не встигли озирнутись, як на підході вже осінь з новим навчальним роком.

У Мотовилівському дитбудинку почалася велика перебудова, бо несподівано для всіх, замість довгоочікуваних бюджетних асигнувань і затверджених навчальних планів, Міносвіти надіслало стандартну відписку щодо дефіциту коштів у всій країні. До того ж повідомлялося, що частина обслуговуючого складу та викладачі, відправлені влітку в Москву на так зване «підвищення кваліфікації», до Мотовилівки не повернуться.

Ото ситуація: новий навчальний рік на носі, а штат дитбудинку не укомплектований – особливо нянечками і викладачами в молодших групах!.. Не встигши завершити розпочатий влітку ремонт, спішно кинулися набирати новий персонал. Добре, що харківські шефи допомогли коштами і матеріалами, і це дозволило вивезти молодших вихованців до піонерських таборів. Викладачі разом зі старшими працювали ударними темпами. Спільними зусиллями був перекритий дах у житлових корпусах, збудована нова лазня і душові, поруч з кухнею зведений невеличкий сарайчик, а також утеплені дитячі корпуси. Зокрема, «невезучий» килим, з якого почалися всі перевірки й інші біди, постелили в дитячій ігровій залі.

Старші вихованці в столярних майстернях полагодили столи і стільці для їдальні, а також підготували до нового навчального року актову залу. Решта вихованців працювали на городах і в яблуневому саду, який в цьому році дав доволі щедрий врожай.

* * *

Ще на початку серпня Міністерство освіти повідомило керівництво дитбудинку, що у них працюватиме інший вчитель історії. Отож якось вранці до директорського кабінету Семена Опанасовича, не постукавшись, увійшов незнайомец. Попри спеку одягнений в сірий, запорошений пилюкою плащ, в руках він тримав акуратну маленьку валізку і чорний фетровий капелюх.

Калабалін саме підписував купу рахунків.

– Здрастуйте, Семене Опанасовичу! – почав гість з порога.

– І вам доброго дня! Сідайте, будь ласка, і зачекайте кілька хвилин... – пробурмотів господар кабінету, коротко кивнувши на стілець біля свого столу і водночас продовжуючи підписувати рахунки. Незнайомец присів і одразу ж нервово засмикав ногою. Коли ж минуло хвилин п'ять, він мовив з погано прихованим обуренням:

– Товаришу Калабалін, між іншим, я приїхав здалеку, а ви мені навіть чаю не запропонували, не кажучи вже про настільки зневажливий прийом...

Семен Опанасович на мить відірвався від паперів і спокійно відповів:

– Я розумію вас і перепрошую, але мені необхідно терміново, зараз же підписати ці рахунки. Можливо, ви звернули увагу, що біля входу чекає автівка, яка повинна їхати спочатку в банк, потім за матеріалами. Нам потрібно терміново закінчити ремонт, бо скоро повернуться дітки.

– То доручіть ремонт своїм заступникам і нарешті приділіть увагу мені! І нехай ваша секретарка... чи хто там іще... принесе мені нарешті чаю!.. – гнівно прогарчав незнайомец. Почувши це, Калабалін весело розсміявся:

– Так, товаришу, у нас тут зараз ремонт, і вам украй пощастило, що в цей час ви мене в кабінеті заскочили, а не на даху їдальні чи на подвір'ї за розвантаженням матеріалів. У нас

тут нянечок бракує, не кажучи вже про викладачів, а ви про секретаря та заступників... Та про них я навіть не мрію! Отож, будь ласка, відрекомендуйтеся і якомога швидше та стисліше викладіть, в чому, власне, суть вашої справи.

Незнайомець нервово підхопився зі стільця, ледве не перекинувши його, простягнув Калабаліну через стіл руку, при цьому мало не зачепивши рукавом плаща повний чорний каламар, і голосно відрекомендувався:

– Єрохін Федір Петрович, учитель історії, прибув з Москви.

Семен Опанасович потиснув простягнуту руку і виголосив скоромовкою:

– Дуже добре. Тоді не станемо гаяти час, бо роботи скрізь з надлишком. Отож оперативно підключайтесь.

– Але я щойно з дороги... – почав гість.

– Я це помітив, – Калабалін зміряв прибульця гострим поглядом і простягнув низку ключів: – Ось вам! Пройдіть прямо по коридору, кімнати 15, 16 і 17 вільні, обирайте, яка сподобається, влаштовуйтеся. Душові на подвір'ї, знайдете самі. Якщо хочете чаю або поснідати, то пройдіть у їдальню – добре, що вона поки не зачинена. Знайдете там тітоньку Марійку, скажете, що ви наш новий вчитель – вона вас нагодує. Наче все... Якщо виникнуть якісь проблеми – то о дев'ятій годині вечора зустрінемося тут, в цьому кабінеті, й поговоримо. А поки що мушу бігти, перепрошую...

Увечері на Семена Опанасовича чекав неприємний сюрприз. Виявилося, що протягом дня москвич устиг пересваритися з усім персоналом і тепер з нетерпінням чекав директора біля кабінету.

– Це нечувано, просто нечувано!.. – заволав він, щойно помітивши Калабаліна в коридорі.

– Прошу вас пройти в кабінет, – попросив Семен Опанасович.

Гість слухняно увійшов і продовжив у попередній манері:

– Кімнати маленькі й занадто тісні, в них навіть шафи немає!

– Це вам не готель, а нормальна житлова кімната на вісім квадратних метрів. Є ліжка, комод і тумбочка. У вас маленька валізка, речей небагато, навіщо вам ще шафа? Шафи навіть у мене немає, – парирував директор.

– Щодо речей ви помиляєтесь. У мене на станції залишилося ще дві валізи, які необхідно забрати... До речі, коли мені їх принесуть?!

– У наших викладачів немає челядників. Ваші валізи – то є ваші проблеми. Домовтеся з кимсь... Якщо не влаштовує кімната, можете винайняти житло поблизу дитбудинку, але вже власним коштом.

– Ну гаразд, із житлом зрозуміло, – похнюпився гість. – Але ж душ?! Та це просто формене знущання!!! Я мився практично ледь теплою водою!..

– Вода для душу нагрівається від сонця в пофарбованих чорним діжках. Усі миються нею, але чомусь ніхто не скаржиться. Втім, ви б могли помитися в лазні. Хіба вам не показали?

– Мені люб'язно показали... але до того ж розповіли, що спочатку треба наколотити дров і наносити води, бо у вас навіть водогін відсутній!..

– На території дитбудинку є колодязь, отож обходимося без водогону. В лісі поруч заготовляємо дрова. Якщо це вас не влаштовує, то в Боровій є громадська лазня, можна було сходити туди... Щось іще?

– Так, у мене ще багато питань! Ось, наприклад, чому ця ваша баба Марина або Марта... чи як там її звати... Коротше, чому вона відмовилася принести чай мені в кімнату?!

Чим далі, тим більше розпалювалися пристрасті, а терпіння Семена Опанасовича вичерпувалося. Гість явно перегинав палицю... Нарешті, ледь стримуючи обурення, директор голосно мовив, карбуючи кожне слово:

– Змушений зауважити, шановний Федоре Петровичу, що ви прибули в Мотовилівський дитячий будинок, а не в санаторій. Тут треба працювати, а не відпочивати. Інші співробітники дитбудинку не є вашими челядниками, зранку я вже казав це. Щодо їдальні, то це не ресторан. Відвідувати їдальню дозволено тільки за розкладом, а їжу в житлові приміщення виносити суворо заборонено – це порушення правил гігієни. Дитбудинок практично на балансі у держави, коштів виділяється обмаль, отож усі так звані блага доводиться забезпечувати власноруч. І ще: будь ласка, запам'ятовуйте імена наших співробітників, які нічим не гірші від вас! Зокрема, в їдальні порядкує тітонька Марійка, а не Марина і тим паче не Марта... А ще у нас є чергування і громадські обов'язки. Якщо хочете жити в нашому дружному колективі тихомирно, вам доведеться час від часу носити воду з колодязя, колоти дрова, розвантажувати підводи тощо.

– Я цього не робитиму. Я викладач історії, а не чорнороб!..

Калабалін знизав плечима:

– Як хочете. Але тоді не скаржтеся і налагоджуйте свій побут самотужки.

Минув тиждень, протягом якого Єрохін щодня намагався винайняти житло в Боровій, але щоразу вертався й обурено кричав:

– Це ганьба!!! В яку ж це діру мене занесло!.. Тут же в кімнатах підлоги земляні, в хліву і те краще.

– Але ж є хати і з дерев'яними підлогами, – заперечували йому.

– Звісно, що є. Але за них ці невміті селяки просять ціну, що значно перевищує мою зарплатню, – зітхав Федір Петрович.

Якось увечері Єрохін зайшов до Калабаліна в директорську і мовив, недобре посміхаючись:

– Семен Опанасович, підготуйте мені на завтра, будь ласка, особові справи всіх ваших співробітників з вашою включно.

– А навіщо це вам, Федоре Петровичу?

– Мені тут Партія доручила розібратися в одному питанні... – і Єрохін простягнув поважний документ з печаткою: – Ось припис із Москви.

Семен Опанасович розсіяно проглянув папірець, знизав плечима, потім відкрив дверця сейфу, що приткнувся в куточку кабінету, видобув звідти теки з особовими справами і простягнув Єрохину зі словами:

– Будь ласка, вивчайте тут, за межі кабінету не виносьте.

* * *

29 серпня під час педагогічної наради, після обговорення всіх запланованих питань слово взяв товариш Єрохін. Ковзнувши по рядах викладачів уважним поглядом, Федір Петрович мовив:

– Днями настане перше вересня, розпочнеться новий навчальний рік. Отож, згідно з рекомендаціями РВНО, цього дня серед учнів потрібно буде, цитую, «провести поглиблену виховну роботу на предмет роз'яснення всеохопної і повсякденної керівної та спрямовуючої ролі КПРС¹⁰». На виконання цих рекомендацій педагогічно-виховний колектив дитбудинку зобов'язаний розробити детальний план заходів...

Однак коли дійшло до розгляду цього плану, самі ж розробники безнадійно потонули в нескінченному узгодженні деталей, хаотично нагромаджених одна на одну. Коли ситуація дійшла до небезпечної межі, Калабалін різко ляснув розчепіреною долонею по стільниці. Всі негайно замовкли, а він запропонував:

¹⁰ Саме так із жовтня 1952 року почала офіційно називатися Партія.

– А знаєте що... давайте-но я перед вихованцями нашими виступлю! Як вам пропозиція, га?! Гадаю, це буде найкращою виховною бесідою для них усіх.

Усі вичікувально притихли, обдумуючи пропозицію директора. Лише вчитель історії не погодився з Калабаліним різко й відверто:

– Семене Опанасовичу, а як же бути з керівною та спрямовуючою роллю КПРС?! Нам же з РВНО рекомендація прийшла...

Проте широко посміхнувшись, Калабалін продовжив, звертаючись до всіх:

– Та згадайте ж нарешті себе в дитячо-підлітковому віці! Хто з вас не мріяв про подвиг, а надто про подвиг військовий?! Та наші хлопчачки й дівчатка тільки і марять подібними речами – ну, то я розповім їм, яка ціна боротьби з ворогом, коли битва йде не на життя, а на смерть! Не хвилюйтеся, буде все, як в рекомендаціях РВНО прописано. А ще йтиметься про довіру до нашої Радянської Батьківщини і до її охороних структур. Гадаю, вкласти в серця нашим вихованцям зернятка саме такої довіри – ось на чому потрібно зосередитися! Також гадаю, що РВНО буде задоволене повною мірою.

Останньою фразою директор таки переконав майже всіх тих, хто сумнівався найзатятіше. Усі дружно закивали, тільки товариш Єрохін намагався щось заперечити. Але його вже ніхто не слухав...

Актова зала Дитячого будинку, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, 1 вересня 1954 року

Одягнувши весь свій парадний «іконостас» нагород, мабуть, удруге за час перебування на теперішній посаді, Семен Опанасович розпочав урочистий виступ перед вихованцями, вихователями, викладачами й гостями свята знань. Усе тривало нібито добре. Калабалін живописав, як після невдалого десантування в німецький тил 14 серпня 1941 року в районі села Антонівка, що в Барському районі Вінниччини, його групу знищили ще в повітрі, а його самого схопили й катували поліцаї... Як раптом товариш Єрохін скочив зі свого місця і, невічливо перервавши оповідача, повчально уточнив:

– Це були не просто поліцаї, це були так звані бандерівці – несамовиті лісові бандити з кривавої бандерівської УПА!..

Семен Опанасович кинув на Федора Петровича здивований погляд спідлоба, але вирішив продовжити розповідь, нічого не заперечивши:

– У будь-якому разі, з усієї нашої десантної групи дивом вижив тільки я. А завдання, дане мені Комуністичною партією, треба було виконати. І ось на одному з допитів я прямо й відверто сказав одному з поліцаїв, що говоритиму не з такими, як він, а тільки з фашистським генералом.

І знов товариш Єрохін скочив зі свого крісла й голосно заперечив:

– Семене Опанасовичу, не плутайте: не поліцаї то були, а бандити з УПА!..

Тоді з останнього ряду підвівся дитбудинківський сторож Мокій Кононович і, звертаючись до Федора Петровича, поцікавився дещо недовірливим тоном:

– Що, невже ж отак просто бандерівці з тієї самої УПА?..

– А хто ж іще? – здивувався Єрохін.

Зрозумівши, в чім річ, і намагаючись зам'яти прецедент в зародку, присутні педагоги дружно зашикали на Заваду. Однак запитання прозвучало, тож довелося реагувати:

– Та звісно ж, що не з УПА! Це ви, товаришу вчитель історії, трохи поплутали. УПА, товаришу Єрохін, зорганізувалося тільки через рік від того моменту, коли поліцаї нашого товариша Калабаліна полонили.

Зал завмер, спостерігаючи за словесним двобоєм. Титулований москвич стояв із широко роззявленим ротом, а дитбудинківський сторож під загальний сміх оточуючих тихо мовив:

– Соромно не знати того предмета, який ви ж і викладаєте. А ще з самої Москви до нас приїхали!..

– А тобі про це звідки відомо, старигане? – негайно розлютився Федір Петрович. – Тебе там і близько не було! Ти ж усю війну кашоваром на солдатській кухні провоював, я знаю...

– Так, я був кашоваром на польовій кухні й ні з якими бандерівцями і близько навіть не стикався. Це правда.

– Ну отож: не стикалися, а кажете! – зневажливо пхивнув Єрохін. – А от я, на відміну від вас, прямо в очі всяким підлим зрадникам нашої Радянської Батьківщини дивився.

Тут із місця скочила тітонька Марійка й обурено звернулася до сперечальників:

– Ми зібралися в цьому залі послухати розповідь нашого шановного Семена Опанасовича, а не ваші дурнуваті суперечки ні про що. Продовжуйте, товаришу Калабалін, а на цих двох не зважайте...

Директор вдячно подивився на куховарку і продовжив:

– Отак мене й відправили на зустріч з героєм майором Марвіцом в Холмському концтаборі для військовополонених № 319-А.

Тут з середнього ряду пролунав переляканий дитячий голос:

– У цьому Холмському концтаборі для військовополонених, мабуть, дуже лячно було, еге ж?

– Не без цього... Звісно, було лячно перед незвіданим! Та це нормально, тут би хто завгодно злякався, – спокійно підтвердив Калабалін. – Та я про інше... Отож почав викликати нас до себе той самий начальник Варшавської розвідшколи гер Марвіц. Викликає по черзі, розмову веде сам-на-сам, про що йдеться – ні підслухати, ні здогадатися, ані розпитати тих, хто вже через майора цього пройшов, неможливо. Очевидно, його кабінет мав другий вихід, і після співбесіди всіх виводили туди. Ну що ж, стою і я серед інших полонених, своєї черги очікую. А сам усе прикидаю, думаю-гадаю: як із ними бесіду вести?! Адже брехати цим фашистським недолюдкам мені належало, виходячи з їхньої мотивації...

– Ой, до чого ж лячно! А далі що? – шепотіли слухачі.

– Отож назвався я рядовим Наливком і на зустрічі з гером майором Марвіцом удавав, ніби згоден продати Радянську Батьківщину й працювати на райх, – продовжив Семен Опанасович. – Отак я й потрапив до фашистської школи резидентури, розташованої в передмісті Варшави.

– А коли ви втекли звідти? – спитав хтось із дітей.

– Навіщо ж тікати? Ні, я навпаки все вивчав якомога старанніше, кожне нове обличчя запам'ятовував, уважно спостерігав за кожною дією аж до дрібниць... Адже щоб перемогти ворога, його треба добре вивчити. Згодом мене десантували в глибокий радянський тил разом з двома товаришами по нещастю. Я одразу ж зв'язався з радянським розвідувальним управлінням і доповів про те, що готували фашисти, щоб знищити нашу Батьківщину. Отож завдяки отриманим від мене відомостям, вдалося запобігти безлічі диверсій, провалити декілька ретельно спланованих фашистських операцій, а співробітники СМЕРШу заарештували не один десяток ворожих агентів і зрадників. Батьківщина високо оцінила мій подвиг і нагородила мене по лінії контррозвідки орденом Вітчизняної війни.

По завершенні розповіді Калабаліну довго аплодували всі присутні. Коли ж аплодисменти почали вщухати, до трибуни раптом вибіг товарищ Єрохін. Закликаючи до тиші, він здійняв над головою руки й мовив з дещо інтригуючим виглядом:

– Але цей подвиг нашого товариша директора – це ще так, «квіточки»... Зрештою, на цій війні все було більш-менш зрозуміло: ось вони – і ось ми. Там нелюди-фашисти – тут ми, борці за свободу і щастя всього людства. Там фашистські підлабузники, зрадники-бандерівці й інше бандитське кодро – тут вірні сини й дочки Радянської Вітчизни. Все зрозуміло! Але на іншій війні – на Громадянській все було далеко не настільки однозначно. Тоді брат пішов на брата, батько на сина – спробуй-но розібратися, чия правда правдивіша!..

Здивовані вихователі почали Perezиратися, не розуміючи, з якого дива Федір Петрович згадав ті давні події. Він же мовив урочисто:

– А чи відомо вам, товариші, що серед нас присутній розвідник, який відзначився ще тоді – на Громадянській війні?! А, між іншим, саме так воно і є! Бо це не хто інший, як сторож нашого дитбудинку Мокій Кононович Завада. Це він для вигляду представився вам скромним кашоваром. А чи знаєте ви, товариші, що іще під час Першої світової він був нагороджений кількома Георгіївськими хрестами?! Отож-бо, що не знаєте! А що скромний наш Мокій Кононович був розвідником у банді зеленого отамана Струка – про це вам відомо?.. А хотіли б дізнатися просто зараз?..

– Та-а-ак!.. Та-а-ак!.. Дайте йому слово!.. Просимо!.. Слово йому!..

Збентежений несподіваною увагою до своєї скромної персони, сторож зробив пару кроків вперед і завмер, притиснувши руки до грудей. Мабуть, він щосили намагався второпати, звідки Єрохін дізнався про його нагороди ще царських часів та про стеження за бандою Струка.

– Та я... Я ж давно про це не розказував нікому. Міг і підзабути щось, бо стільки часу відтоді минуло... І стільки всього сталося... – промимрив Завада нарешті. Але до уваги ця відмовка не була взята.

– Нічого, Мокію Кононовичу, нічого. Ви собі розповідайте, а ми вас у разі потреби виправимо, – пообіцяв вчитель історії, кивнувши погляд в бік решти викладачів, які продовжували презиратися між собою. Сам же подумав при цьому: «Ну що, старигане, упіймав я тебе? Ти підловив мене на маленькій нестиковочці про час утворення УПА. Але тепер ми всі разом, всім дитбудинком перевіримо, скільки нестиковок буде в твоїй оповідці! Гадав, що я не знайомий з твоєю особою справою? Чи не припускав навіть, що на тебе особова справа заведена... А що інакше бути не може, бо ми виховуємо особливий дитячий контингент – про це забув?! Отож начувайся...»

Але, попри подібні думки, Єрохін широко посміхнувся сторожу, який брів до невеличкої сцени, немов міфічний Христос на свою міфічну Голгофу.

Інститут ДПРОмісто, Київ, жовтень 1954 року

- Добридень, Йосипе Юлійовичу! Дозвольте зайти?
  - Анатолію! Звісно, заходьте. Якими це вітрами вас занесло до нас?
  - Вітрами, що віють зі спорудження метрополітену.
  - Ага! А де ви працюєте, власне?
  - В інституті «УкрДПРОшахт». Зокрема, я беру участь у проектуванні станції «Дніпро».
- Нашому інституту з вашим треба було узгодити деякі речі – і от я у вашому «ДПРОмісті»!..
- А-а-а, он воно що... Ну, тоді все зрозуміло.
  - Як ваше життя, Йосипе Юлійовичу? Чим нині займаєтеся?
  - Життя?.. Все добре настільки, наскільки може бути добрим. Головне, що викладати знов дозволили, а якщо так – не пропадемо. А загалом...
- Каракіс кивнув головою на креслення, приколоте кнопками до кульмана.
- А загалом працюю над прив'язкою до конкретної місцевості чергового типового проєкту чергової типової школи.
  - Ви здатні на більше. На значно більше, Йосипе Юлійовичу. З вашим досвідом проєктування!..
- Каракіс лише бровами смикнув і мовив філософськи:
- Знаєте, Анатолію... Усі ми здатні на значно більше, тільки от на що саме, стає зрозумілим іноді навіть занадто пізно.
  - Це загальні слова, Йосипе Юлійовичу! Але ж ви мій вчитель в архітектурі, тому я знаю, що кажу. От узяти хоч би той-таки метрополітен...
  - Коли мене «вичистили» з роботи, то я... м-м-м... трохи допоміг з проєктуванням станцій «Університет» і «Політехнічний інститут». Ну, то й добре. І вистачить з мене.
  - «Політехнічний інститут»¹¹?! Таким чином, на «Вокзальній» київське метро на правому березі не завершиться? Я гадав, що далі буде міст на лівий берег, що колію потягнуть на Дарницю...
  - Звісно, що ні. Тягнутимуть в обидва боки. Тож не виключаю, що вас у ваших «УкрДПРОшахтах» залучатимуть і до другої, і до третьої черги.
  - А вас, Йосипе Юлійовичу? Уявляю, як багато ви допомагали...
  - Анатолію, облиште.
  - Чому?
  - Насамперед тому, що офіційно я на той час сидів без роботи. Мене ж «вичистили» як українського буржуазного націоналіста і «безрідного космополіта», не забувайте. Тому якщо добрі люди в скрутну для мене хвилину вирішили простягнути руку допомоги...
- Каракіс знов смикнув бровами, але тепер ще й загадково посміхнувся. Мабуть, це мало б означати: «Якщо добрі люди в скрутну для мене хвилину вирішили простягнути руку допомоги, то це аж ніяк не означає, що про їхній вчинок варто кричати на кожному кроці. Аж надто недалеко в історичному плані ми відійшли від тих часів».
- Усе одно шкода, що ваше ім'я не впишуть в історію київського метро.
  - Ну-у-у... Ім'я – то діло таке. Для мене значно суттєвішим є те, що я не беру участі в цій штурмівщині.
  - В якій?..

---

¹¹ Станції київського метрополітену «Політехнічний інститут» і «Завод «Більшовик» (нині «Шулявська») становили другу чергу станцій метро, відкриту 5 листопада 1963 року, тоді як перша черга – станції «червоної» лінії від «Вокзальної» до «Дніпра» (за винятком теперішньої «Театральної») склали першу чергу, відкриту 6 листопада 1960 року.

– Гадаєте, я нічого не бачу? – перервав колишнього учня Каракіс. – Усе у нас робиться поспіхом, нахрапом. Бо всі роботи – ніякі не роботи зовсім, а «великі звершення»! А всі «великі звершення» прив'язуються до якихось дат: як не до чергової річниці Жовтневої революції, то до Першотравня. Або до Нового року. А якщо є визначена заздалегідь урочиста дата – починається штурмівщина, гонитва за примарами. Коли йдеться про такі відповідальні підземні споруди, як метрополітен... Перепрошую, це не моє. Облиште.

– Йосипе Юлійовичу, але ж хіба ви не хочете, щоб у Києві нарешті хтось та й зібрався метро відкрити?..

– Між іншим, Анатолію... Тільки між нами кажучи – між нами!.. Еге ж?

– Само собою, Йосипе Юлійовичу, само собою!

– Отож спорудити в Києві метро збирався ще гетьман Скоропадський. Звісно, в ті часи мене тут і близько не було... Але пропозицію на той проект я в архіві бачив, і знаєте... вона таки вражає!..

– Отже, в цьому плані Київ міг би навіть Москву обігнати?

– Міг би, як це вже сталося з електричним трамваєм¹². А тепер навпаки наздоганяє. А це обертається штурмівщиною. І не тільки тут...

Каракіс на деякий час замислився, а потім продовжив, стишивши голос:

– Як ви знаєте, Анатолію... А тепер про це знають усі кияни, які хоч би наскількись піднімають голову й дивляться на те, що відбувається довкола них... Отже, як ви знаєте, Бабин Яр таки заливають пульпою, перегородивши гирло. Дамбу потроху підсипають, вона все росте й росте. І там теж без штурмівщини не обходиться, от що зле! Бо штурмівщина – це неодмінні порушення. І от я думаю... Думаю все ж таки пробитися на прийом до товариша Давидова, чи не варто?! Він же, мерзотник такий, столичний виконком очолює, він же мусить розуміти всю міру відповідальності!..

Деякий час помовчали, далі знов заговорив Каракіс:

– Мабуть, я таки сходжу до міськвиконкому. Але брати участь у всіх цих ударних проектах, в усій цій штурмівщині?! Ні-ні, я не можу. І не братиму. Краще вже школи проектувати: тут теж штурмівщина, однак об'єкт сам по собі простіший: проекти типові, мною розроблені, я там усе достеменно знаю, в усьому впевнений. А прив'язати типовий проект до конкретної місцевості... Це значно простіше, і на це я згоден піти. – Він знов мотнув головою в бік кульмана і додав немовби ненароком: – А до Давидова на прийом я таки потраплю, майте це на увазі!..

---

¹² Перша лінія київського електричного трамваю була відкрита 1 (13 за новим стилем) червня 1892 року, тоді як у Москві – 25 березня (6 квітня) 1899 року. В столиці Російської імперії – Санкт-Петербурзі – регулярний рух електричного трамвая розпочався аж у 1907 році.

1955 **Spiritus vini**¹³

Бібліотека ім. Аркадія Гайдара, Канів, 29 березня 1955 року

– Ну що ж, Ніно, як бачиш, господарство у нас нібито невеличке, однак клопоту з ним не бракує. І головне: фонди невпинно збільшуються, як тісто на дріжджах – отож упорядкуванням фондів ти і займатимешся насамперед. А от до нашого режиму роботи звикати доведеться, бо якщо у когось на роботі є вихідний, то це неділя, у нас же це вівторок, як-от сьогодні.

– Це нічого, Елло Никанорівно. Я звикну, аби робота була. І мені так незручно, що ви свій вихідний день на мене витрачаєте...

Позаяк директорка бібліотеки йшла попереду, а Ніна говорила їй в потилицю, то судити про реакцію на таке зізнання було важко. Тоді як Елла Никанорівна продовжувала спілкуватися, як і досі, піднесеним тоном:

– Та-а-а, знаю я ваше молоде покоління! Усім вам попервах байдуже, а потім як спрацюємося, як звикнемо одна до одної, то й починається: ту відпусти, цю підміни... А що у нас в неділю найбільший читацький наплив, то це байдуже всім, окрім мене!

– Я не така, чесне слово! Я старатимусь.

– Старатимешся? – Зупинившись і водночас розвернувшись обличчям до нової співробітниці, директорка зазирнула їй просто в очі та додала лагідно: – Ну що ж, побачимо. А тепер ходімо до мене, чайку поп'ємо. У мене добрий чай: чорний тридцять шостий. Ходімо!..

---

¹³ Етиловий спирт (лат.).

І вже зачинившись у директорському кабінеті та поставивши чайник на невеличку електроплитку (яку Елла Никанорівна чомусь вперто називала «керогазом»¹⁴), Ніна почула:

– Те, що я свій законний вихідний на нову співробітницю витрачаю, це нічого страшного. Просто хочу поближче познайомитися з тобою, як слід бібліотеку нашу показати з усіма її закуточками. Це в інтересах майбутньої роботи, а отже, вважай, в моїх особистих інтересах. До того ж... – Директорка зітхнула. – До того ж у містечку нашому все одно нема чим зайнятися. Можливо, скажеш, що Канів – це райцентр?.. Облиш, то лише гучна назва, а насправді... Дірка від бублика, через яку жодного просвіту в житті не видно – от чим є наш Канів. Хоча якщо дивитися суто формально, то в нашому місті поховані двоє письменників, які мали колосальний вплив у царині літератури: Аркадій Гайдар, в бібліотеці імені якого ти відтепер будеш працювати, і Тарас Шевченко.

При згадці імені останнього Ніна не змогла утриматися, і її обличчя на мить перекосила мимовільна огидлива гримаса. Директорка бібліотеки відреагувала миттєвою зміною тону з лагідного на залізний:

– А тепер давай-но розповідай, за які гріхи тебе до нас запроторили.

– Ви про що... – промимрила новоспечена бібліотекарка, трохи налякана такою несподіваною трансформацією.

– А про те, миленька, що мене не обдуриш, бо я – горобець стріляний і калач тертий. А тому давай-но порахуємо... – Елла Никанорівна почала загинати пальці: – До нашого богом забутого Канева ти приїхала працювати не з села якогось, а аж із самого Києва – це раз. Направила тебе на роботу міліція – це два. У трудовій книжці у тебе дивний запис є, закреслений – три. Ти не молоденька дівчинка і не стара шкапа, подібна до мене, тобі ще тридцяти немає. При цьому одинока, без сім'ї – чотири. Коли я Шевченка згадала, тебе... О, знов ти аж перекивилася, немов кислую скуштувала – п'ять.

Вона здійняла над головою стиснутий кулак, повертіла ним у повітрі та з виглядом переможиці резюмувала:

– П'ять причин, що нагло кидаються в очі! Цілих п'ять причин... Тільки треба бути уважною, щоб їх розгледіти. Я уважна, можеш навіть не сумніватися. То що, ти навіть тепер хочеш сказати, що все це випадковості, що тебе з Києва не вислав ніхто, так?.. І гадаєш, я в це повірю?! Не на таку напала. А тому давай-но розповідай все, як є. Бо я мушу знати, кого заслали на мою голову і чим це мені загрожує.

На електроплитці шумів чайник. Елла Никанорівна не зводила допитливих очей з нової співробітниці. А Ніна Федяк губилася в здогадах, не знаючи, що можна розповідати своїй новій начальниці, а чого не можна. І якщо навіть можна, то... чи варто робити це?! Або все ж краще промовчати...

* * *

Колись вона вважала, що не може бути в світі нічого гіршого, ніж жити з татом-випивакою, який у нетверезому вигляді лупцює тебе тим, що під руку трапиться. Мати лише зітхала: «Доню, доню... От виростеш, тоді зрозумієш, що це за нещастя для простецької баби – коли їй нема кому навіть око підбити». Чи зрозуміла вона це тепер?.. Важко сказати. Принаймні було б значно краще, якби тато Панас не загинув у Румунії, а жив би з ними.

Ще більше вона жаліла, що нема і більш ніколи не буде серед живих її нареченого Веньки. Хоча щодо нареченого... Ну так, звісно, коли Венька йшов на фронт, то обіцяв пронести їхнє молоде кохання крізь вогонь, дим і всі небезпеки, щоб повернутися до своєї Ніночки... З іншого боку, вони навіть одружитися не могли, бо в червні 1941 року їй ледь виповнилося

¹⁴ Побутовий нагрівальний прилад, що працює на газі.

шістнадцять. Отже, наречений, не наречений... обіцяв, не обіцяв... Ну, звісно ж, до Веньчиної матері вона заходила з завидною регулярністю на правах майбутньої невістки. Але чого там гадати: багнет цього вилупка – Валерки Струся поставив кривавий хрест на її майбутньому щасті.

Однак втрата батька й нареченого, як виявилось, то лише «квіточки» були. Справжніми ж «ягідками» обернувся сюрприз, піднесений старшою сестрою Віркою – цією лялечкою-красунечкою, яку фашисти повезли на каторжні муки до самої Німеччини.

Себто це вони з мамою спочатку вважали, нібито Віру на каторжні роботи відправили. І всі сусіди так вважали. Попервах навіть по декілька разів на тиждень заходили, щоб поцікавитися, знайшлася вже їхня старша донечка чи не знайшлася, чи повернулася додому. Адже фашистську гідру розчавили, хто живий залишився, ті потроху додому верталися на радість близьким.

Але то було лише попервах. Бо чим далі, тим підозрілішою ставала відсутність найменших відомостей про старшу дочку подружжя Федяків. В чім же річ?! Ніхто не розумів. Як раптом...

Здається, сталося це все ж таки в 1946 році.

Хоча, можливо, і в 1947-му...

Ні, здається, був таки 1946 рік – чекісти все ж працюють вправно, не могли вони катувася зі з'ясуванням долі Вірки на цілих два роки розтягнути! Не схоже це на них. А може, й могли, хтозна...

У будь-якому разі якось ввечері чи то в 1946-му, чи в 1947 році під їхній будинок підкотив «воронки»... і маму забрали. Забирали не те що без найменших пояснень, але не давши навіть речей ніяких із собою взяти. Чому?! За що?! З якої ласки?!

– Без запитань, – промовив похмурий старший лейтенант держбезпеки, який командував арештом. І все. І маму повезли кудись. Куди саме?!

– Без запитань, – повторив старлей, перш ніж полишити їхню квартиру.

Що це могло означати?! Ніна не розуміла. Підказати чи порадити бодай щось не було кому: сусіди свідомо не відчиняли двері дівчині, хоч як уперто вона стукала – либонь, боялися, що накличе «воронка» й на них також.

Вона спочатку довго плакала, потім поступово заспокоїлася, вирішивши, що від сліз користі жодної – тільки сил меншає. Припинивши плакати, почала обдумувати свої подальші дії. Десь близько другої ночі нарешті вирішила, що на ранок замість роботи обійде хоч усі районні відділи держбезпеки, хоч міське управління, хоч республіканське, але маму знайде!

Проте шукати не довелося: маму привезли знов-таки «воронком» близько 4:00 наступного ранку. Нібито все з нею було гаразд... тільки зблідла, немов смерть, губи сизі, руки дрібно-дрібно трусилися й очі якісь порожні та вицвілі. Одне слово, чужими стали не тільки мамині очі, але й уся вона від маківки до п'ят.

– Мамо, що?..

Проте літня жінка не могла вимовити ані слова. Мовчки прошкандибавши до ліжка, впала на нього як була – в одязі та взутті, – й беззвучно розплакалася. Ніна розула матір, допомогла їй влягтися якомога зручніше, прикрила ноги старенькою драною ковдрою. Зрозуміло, на роботу не пішла, просиділа біля матиного ліжка, аж доки бідолашна не виспалася як слід. І лише тоді повідомила дочці приголомшливу новину.

Як з'ясувалося, їхня красунечка Віра, яку жаліли всім миром і за долю якої стільки переживали всі сусіди, виявилася (лячно навіть уявити подібне!) підлою зрадницею Радянської Батьківщини. Так-так, Віра Панасівна Федяк тепер оголошена у всесоюзний розшук як Віра Свитка – зв'язкова кровожерливих недолюдків-бандерівців, підлих фашистських наймитів і посіпак самого Адольфа Гітлера, скаженого німецького фюрера!!! У зв'язку із цим у слідчих Міністерства держбезпеки...

Так-так, МДБ – все ж таки це був уже 1947 рік!..

Отже, через усе це слідчі Міністерства держбезпеки переймалися довгою низкою нагальних запитань:

Якою мірою громадянка Федяк Віра Панасівна захоплювалася всім українським ще в шкільні роки?

Хто ще з її знайомих виявляв аналогічні схильності?

Чи не вона сприяла фашистським окупантам у вбивстві ветерана Фінської війни, інваліда Каснерика Валерія Антоновича, в якого, згідно з непевними чутками, була колись закохана, а потім навпаки розчарувалася в ньому?

З яких міркувань громадянка Федяк Віра Панасівна лишилася в окупації? Чи не було це зроблено за завданням таємної організації ОУН міста Києва?

Відповідно, з яких міркувань громадянка Федяк Віра Панасівна поїхала до Німеччини нібито на примусові роботи: через розпорядження, що надійшло з фашистської біржі, – чи все ж за таємним завданням бандерівського, мельниківського або навіть бульбівського націоналістичного підпілля?..

І таке інше в тому ж роді.

Попервах Ніна просто не повірила в усе це. Гадала, що це якась жахлива помилка, прикре непорозуміння... Аж доки наступного вечора «воронок» не примчав тепер уже за нею! І всі ті ж самі запитання (а також багато-багато інших) слідчий не поставив тепер уже їй самій.

Що сталося потім? Сталося, так...

З роботи Ніну звільнили не просто так, а за грубе порушення трудової дисципліни – прогул: справді, вона ж півдня просиділа біля ліжка матері після її першого допиту! Мама відреагувала на це доволі філософічно: «Перед війною за прогул могли й розстріляти, отож подякуй». От тільки кому дякувати?! І головне, за що?! Адже після появи такого запису в трудовій книжці Ніну або відмовлялися брати на роботу, або звільняли, протримавши від сили пару тижнів.

Сусіди просто не давали їм проходу. Найлагідніший закид полягав у тому, що, вийшовши на ранок зі своєї кімнати в коридор, вони виявляли на дверях гігантську свастику, намальовану крейдою. Добре, якщо фашистську позначку виявляла Ніна, бо, терміново намочивши ганчірку, вона встигала все швиденько змити. Натомість мама декілька разів непритомніла...

Ніна неодноразово намагалася простежити, хто саме займається «художествами», та нічого путящого з того не вийшло. Дівчина тільки перестала нормально спати, прокидаючись серед ночі від найменшого шурхотіння, але все одно свастика на дверях їхньої кімнати з'являлася мінімум двічі на тиждень. Бували й інші сюрпризи. Наприклад, підсунуті під двері віршовані записочки:

Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом Федяки
Ножі освятили.¹⁵

На цій підставі Ніна запідозрила, що їхнім цькуванням командує подружжя Мориченків. Адже відповідальний працівник Подільського райвиконкому товариш Мориченков (невідомо яким чином, але він «русифікував» власне прізвище, приписавши наприкінці літеру «в») ще на самому початку німецької окупації Києва особисто прослідкував, щоб поліцаї відвели до Бабиного Яру подружжя Гехтманів з їхнього двору, коли ж чоботареві Меїру Гехтману вдалося дивом утекти – допоміг його вистежити і впіймати. В тому не могло бути найменших сумнівів,

---

¹⁵ Перекручена цитата з «Гайдамаків» Тараса Шевченка.

оскільки в жовтні 1941 року Мориченки урочисто вїхали в більшу за площею кімнату Гехтманів. А такий «приз» німецькі окупанти виділяли саме тим, хто допомагав їм зробити Київ територією «юденфрай».

Ясна річ, коли фашистів прогнали, чекісти взяли за Мориченків. Та як не дивно, подружжя вийшло сухим з води. Більше того, товариш Мориченко перетворився на «Мориченкова» й пішов працювати в Подільський райвиконком, а його дружина Тамара Антипівна тепер викладала українську мову й літературу в середній школі № 20. До речі, це була ще одна причина запідозрити саме їх – бо хто краще від профільної вчительки міг розбиратися в літературній спадщині Великого Кобзаря...

– А ти доведи, фашистко! – щоразу сміялася в обличчя Ніні вчителька, й її верхня губа здималася вгору від насолоди, коли вона повторювала, немов суддівський вирок: – Фашистко!..

Однак найстрашніше сталося позаторік, коли просто посеред ночі віконна шибка в їхній кімнаті раптом тріснула й посипалася дрібненькими друзками, слідом за тим з двору влетіла й гепнулася на підлогу чимала каменюка, загорнута в якийсь папірець. Останній виявився радянським агітплакатом часів Великої Вітчизняної війни з виправленим пропагандистським гаслом:

Смерть німцю ФЕДЯКАМ!

З мамою сталася істерика, після якої у нещасної віднялися ноги. Ніна спробувала поскаржитися в міліцію. Там обіцяли розібратися... але скільки не старалися, винних так і не знайшли.

– Що, фашистко, догралася? – глузливо спитала дівчину Тамара Антипівна, при цьому її верхня губа випнулася особливо помітно. Ніна не відповіла нічого, бо поспішала до мами, відтепер назавжди прикутої до ліжка. На роботу її тепер загалом не брали, тому остаточно припинивши спроби працевлаштуватися, вона два роки поспіль доглядала матір, яка згасала поступово, але невідворотно. Аж доки не померла в лютому.

І тут уперше за останній десяток років щастя, схоже, нарешті посміхнулося Ніні. Почалося з появи у них нового дільничного інспектора. Всебічно вивчивши справу сестри зрадниці Радянської Батьківщини, оголошеної у всесоюзний розшук, молодий лейтенант запросив Ніну до себе на співбесіду. Наприкінці підбив невтішний підсумок:

– Такі справи, Ніно Панасівно... Уже четвертий рік¹⁶ існує Указ Верховної Ради СРСР «Про заходи боротьби з антигромадськими, паразитичними елементами». В Москві та області справи ще жорсткіші¹⁷, проте ми все ж таки в Києві. У будь-якому разі ви давно вже ніде не працюєте, а живете, за вашим власним визнанням, лише на гроші, виручені від нелегальної торгівлі на так званих «барахолці» речами, винесеними з вашого і нещодавно померлої матері помешкання. То що ж робити з вами?..

– Робіть, що хочете, – абсолютно безбарвним голосом відповіла Ніна. – Можете хоч у тюрму за ґрати запроторити, хоч в колонію відправити, хоч розстріляти, хоч повісити. Мені вже все це остогидло.

– Яка ж ви, одначе! – пхикнув дільничний інспектор у кулак, притиснутий до губ. – Ну, припустімо, я вашу долю вирішити не можу, тільки суд... Але у мене є альтернативна пропозиція. Чи знаєте ви, що в райцентрі Черкаської області – в древньому місті Каневі – на Дніпровських схилах є не тільки могила відомого...

---

¹⁶ Цей Указ був ухвалений 23 липня 1951 року, хоча й не публікувався офіційно.

¹⁷ Йдеться про спеціальну Постанову Ради міністрів СРСР від 19 липня 1951 року «Про заходи щодо ліквідації жебрацтва в Москві та Московській області та посилення боротьби з антигромадськими, паразитичними елементами».

– Не згадуйте про Шевченка!!! – відчайдушно скрикнула нещасна, яку аж перекосило від згадки про перекручену цитату з «Гайдамаків».

– Шевченко там теж похований, але не тільки він, – спокійно продовжив дільничний. – Зокрема, я мав на увазі могилу радянського дитячого письменника Аркадія Петровича Гайдара. Є там і бібліотека його імені, створена зусиллями піонерів усього Радянського Союзу. В цей заклад конче потрібна бібліотекарка. Отже, якщо згодні проміняти Київ на Канів... Це добрий вихід, повірте мені! Щоб до вас не виникало зайвих запитань, запис про ваше звільнення за прогул ми ліквідуємо.

– Яким чином?!

– Закреслимо, громадянко Федяк, візьмемо й закреслимо. Отже, якщо ви згодні на такий варіант...

Чи була вона згодна?! Та звісно ж!!! Якби їх не розділяв широкий канцелярський стіл, Ніна негайно кинулася б на шию молоденькому лейтенантові. Щоправда, він трохи охолодив радість несподівано прощеної сестри «ворогині Країни Рад». Мовляв, пропозиція зроблена не зовсім від нього, хоч він і уповноважений зробити таку пропозицію... Хто саме уповноважив, громадянка Ніна Панасівна Федяк дізнається неодмінно й дуже скоро, буквально невдовзі.

* * *

З цим вона і приїхала до Канева. Однак директорка бібліотеки Елла Никанорівна Дзюбан здогадалася, що нову співробітницю прислали аж із самого Києва не просто так. Що ж відповісти на її запитання?..

Звісно, до такої ситуації треба було підготуватися заздалегідь. Ніні у загальних рисах пояснили, як відповідати на подібні закиди. Проте в останню мить усі інструкції раптом забулися, немов випарувалися. Отже, треба було придумати щось правдоподібне, причому зараз же, негайно. От тільки що саме?..

Санаторій «Рай-Оленівка», Харківщина, квітень 1955 року

– Ну, Володю... ти таки справді в усьому мав рацію, описуючи тутешні місця. Це і справді рай земний, яким його тільки можна уявити.

– Марійко! Те, що я достовірно описав тобі санаторій... Ну, а що ж ти хотіла?! Усе ж таки це робив не пересічний обиватель, а досвідчений поет.

– О-о-о, ні-ні, не применшуй своїх чеснот, Володю: ти не просто поет, ти найкращий з-поміж сучасних українських ліриків – от ти хто!

– Провокуєш, так?..

Він оглянув дружину спідлоба.

(Так-так, тепер вони знов купалися в обопільному щасті, повторно одружившись після жахливих років вимушеної перерви...)

Однак у погляді найкращого лірика з-поміж сучасних українських ліриків не було ні настороженості, ані навіть найменшого сліду напруженості – тільки кохання! Кохання чисте, немов сльоза янгола... Тільки сльоза не смутку, а радості.

Так-так, тепер вони можуть радіти... Більше того – мають на це повне право! Бо заслужили теперішню радість обопільними стражданнями.

– Можливо, і провокую, – жінка послала чоловікові погляд, сповнений кохання, що було віддзеркаленням його власного почуття.

Тільки от наскільки щирим воно було, це чоловіче кохання?..

– Отже, потребуєш доказів, – тепер він задивлявся в глибину її очей дуже-дуже прискіпливо, нібито щось прикидаючи... прицілюючись...

– Гаразд, доведи, – погодилася дружина. Тоді він несподівано, без найменшого попередження перейшов до віршування:

– Як сонце в небі, ти в душі моїй,
Як пісня в полі, в серці ти в мойому.
Так синьо, синьо сяє погляд твій,
Як тихий вечір після дня утоми...

– Це все? – поцікавилася Марія. Володимир заперечно мотнув головою і продовжив з поступово нарощуваним підйомом:

– Ти у крові і в мріях ти моїх,
Торка вітрець кінці твоєї шалі,
І усміх твій, як той хмаринок біг,
Що линуть в даль, не знаючи печалі.
Кудись біжать, співаючи, дроти,
Хвилюється під сонцем стигле жито,
І легко так мені з тобою йти,
І радісно мені з тобою жити.

– А тепер?..

– Тепер усе, – підтвердив він.

– Ну що ж, товаришу Сосюро, – мовила вона стриманим офіційним тоном, – нової Сталінської премії в галузі літератури за цей вірш вам не дадуть, можете навіть не розраховувати...

– Через цілковито зрозумілу причину¹⁸ Сталінську премію не даватимуть вже ніколи й нікому, – уточнив він.

– Враховуючи настільки прикру обставину, спробую хоч якось компенсувати вам, Володимире Миколайовичу, втрачений шанс.

І немовби згадавши давні часи молодості, Марія рвучко поцілувала чоловіка просто в губи... Але негайно ж слідом за тим відсторонилася й відскочила на доволі пристойну відстань настільки стрімко, що він просто не встиг зреагувати.

– Марійко, кохана моя!..

Чоловік спробував підійти до неї, обійняти за плечі, та вона не дозволила.

– Ну от, знов... – розчаровано зітхнув він і спитав: – Отже, ти й досі ревнуєш?.. Ревнуєш, навіть попри те, що ми знов з тобою удвох.

– Як ти міг, Володю?!

– Марійко, зрозумій, для мене ніколи не існувало жодної іншої! Тільки ти одна в усьому світі...

– А вона?!

– Марійко, але ж тебе заарештували й вислали до Казахстану!..

– А потім і до Західного Сибіру.

– Ну так, до Сибіру. Я спробував... я намагався одразу!.. Але мені сказали, що тебе засуджено за розголошення державної таємниці.

– Мене морили голодом, аби я тільки звела наклепи на всіх вас і на тебе в тому числі! Аби засвідчила, що українські письменники буцімто готують антидержавний переворот, готуються вбити радянських вождів. Так, мене морили голодом. Казали, що я сконаю в таких самих муках, як багато хто сконав узимку тридцять другого – тридцять третього років. Коли ж зрозуміли, що я мовчатиму – не давали заснути. Вимагали, щоб я стояла в камері на цементній підлозі босоніж і щоб навіть очей не заплющувала...

– Нещасна моя Марійка! Твої чудові блакитні очі завжди стояли перед моїм внутрішнім поглядом.

– Навіть тоді, коли при живій дружині ти одружився втретє в житті?!

Чоловік хитнувся так, ніби отримав потужного ляпаса, й прохрипів:

– Але мені сказали, що ти зникла назавжди. Що не повернешся з таборів.

– Згадай, що коли заарештували того ж таки Остапа Вишню, його Варвара все покинула й подалася слідом за ним! Вона хотіла бути хоч би трохи ближчою до свого коханого.

– Я був хворий. Я дуже-дуже захворів, Марійко. Треба ж було, аби хоч хтось наглядав за мною.

– Так, ця твоя загадкова хвороба... Пам'ятаю, пам'ятаю, ти розповідав, – кивнула вона. – Що ж, Володю, згодна, ти потребував постійного догляду. Але ж для цього не обов'язково було одружуватися, хіба ж ні? Можна було влаштувати, щоб до тебе приходила доглядальниця.

– Ні, не можна. Мене змусили. Поставили умову: ніяких доглядальниць! Поруч зі сталінським лавреатом може перебувати тільки законна дружина, бо я маю бути прикладом, зразком для всього народу. Отож мусив скоритися.

– Таке враження, що ті, хто опинявся за ґратами чи в таборі, іноді були більш вільними, ніж ви всі, разом узяті, які лишилися на свободі, – вуста жінки скривила нервова посмішка.

– В усякому разі, коли мене відправили сюди, в Рай-Оленівку, то я поїхав сам, без неї... без нової моєї дружини.

– Так, Володю.

---

¹⁸ Наповнення Сталінської премії забезпечувалося коштом гонорарів, нарахованих за публікацію його праць (із закордонними включно). Оскільки Йосип Сталін помер, не залишивши заповіту, то після 1954 року Сталінські премії не присуджувалися. Натомість у 1956 році була заснована Ленінська премія, а в 1966 році – Державна премія СРСР.

Вона прекрасно зрозуміла підтекст цього зауваження: «До земного раю я раніше їздив сам, тепер же привіз сюди кохану жінку. А ту, нелюбу, з якою мене змусили одружитися – її до земного раю не возив».

– Марійко, кохана моя...

Чоловік усе ж обійняв її за плечі, проте вона легко розірвала ці сторожки непевні обійми й мовила благально:

– Дай мені трохи отямитися, Володю. Я все ще не вірю в початок нашого нового щастя.

– А коли отямишся, тоді повіриш?

– Можливо, Володю, можливо, – і вона тужливо зітхнула.

Робітнича столова заводу «Дніпроспецсталь», Південне шосе, № 81, Запоріжжя, липень 1955 року

Льонька незадоволено поморщився, подивившись на лопаті величезного вентилятора, що повільно оберталися вгорі попід стелею і майже не впливали на рух розпеченого повітря. Потім тильним боком правої долоні витер спітніле чоло, посипав сіллю й відкусив чорного хліба та пробурмотів:

– Ну, і що ж там далі сталося?

Кілька років тому два подільські шибайголови та троюрідні брати – Льонька Литвак і Рафка Левітін закінчили середню школу, за наполяганням родичів поступили на зварювальний факультет Київського політехнічного інституту і тепер, успішно здавши іспити, проходили останню в житті виробничу практику. Останню – бо восени розпочнеться переддипломна, а в лютому вони мали вже й дипломи інженерні захищати.

І з цим, схоже, могли виникнути певні проблеми: з міркувань оптимізації та раціоналізації навчального процесу інститутське начальство вирішило влити зварювальний факультет до складу значно старшого, поважнішого і принаймні кількісно більшого факультету КПП – механіко-машинобудівельного. Ясна річ, реформа ця мала суто організаційний характер. Головним було те, що навчальний корпус зварювального факультету і весь професорсько-викладацький склад лишалися на своїх місцях. А те, що поступали вони як «зварювальники», а випускатимуться як «механіки»... То діло таке. Аби лише дипломи позахищати – от що важливо!

«Е-е-е, ні, не кажи, братику! Формальності іноді також свою роль відіграють. Хтозна, як воно далі в житті складеться?.. Можуть і спитати принагідно, як так сталося, що дипломи захищені на мехмаші, коли ми на зварюванні всі п'ять років відтрубили. Знаю я ці штучки», – зітхав Льонька.

Рафка намагався всіляко відволікти троюрідного брата від безглузвих пересторог – принаймні йому весь час здавалося, що Льонька занепокоєний саме злиттям двох факультетів, а не чимсь іншим. На цей випадок у запасі у молодого чоловіка був один безвідмовний засіб – розповідати якомога більше різноманітних цікавих історій.

Робив він це не без успіху. Коли неіснуючий нині Бог, сидячи у себе на небесах, роздавав їхньому поколінню людей зовнішність, то Рафка Левітін пішов з роздачі явно обділений: приземкуватий, з величезною округлою головою й неправильним прикусом нижньої щелепи, незграбний від маківки до п'ят та ще й із побитим віспою обличчям через перенесену в дитинстві хворобу... І ще й рудий!.. Однак варто було йому розкрити рота й заговорити, як усі вмить забували про його недолугу зовнішність і буквально мліли від захвату, вислуховуючи історію за історією, історію за історією... Де Рафка все це почув?! Ніхто не міг сказати точно. Одне лишалося незаперечним: розповідав він майстерно, з вогником і з неабияким гумором.

Цього разу оповідач особливо старався – адже розважити треба було троюрідного брата, з яким вони пережили безліч карколомних пригод і давно вже стали нерозлийводою. Об'єктом для чергової «хохмочки» Рафка обрав керівника їхньої практики – молодого, проте нібито перспективного співробітника зварювального факультету (а невдовзі мехмашу) Михайла Сергійовича Самоотрясова. Щоправда, називати його «Михайлом Сергійовичем» вимагав він сам виключно з міркувань непорушності свого авторитету, студенти ж іменували його поза очі не інакше як «Мишком-Самоотрясом» – бо були не набагато молодшими.

Гордий першими кар'єрними успіхами співробітник прекрасно знав про це і був дуже незадоволений зазіханнями на свій авторитет, а тому вирішив витончено помститися підопічним практикантам: хоча офіційно вони приїхали працювати на «Запоріжметалургмонтажі»,

Мишко-Самотряс поставив їм завдання: відвідати ще кілька інших підприємств і включити розгорнуті довідки про ці відвідини до звітів по Запорізькій практиці.

Цього тижня практиканти мали побувати на сусідній «Дніпроспецсталі» – отак і опинилися під час обідньої перерви в робітничій їдальні. Чим у подібній ситуації міг займатися балакун Рафка?! Природно, розповісти, як іще під час свого навчання на інженера-зварювальника їхній керівник Мишко-Самотряс здавав «тисячі» з німецької мови:

– А сталося те, що Мишко-Самотряс лише тепер такий поважний, що аж жах бере. Зате під час навчання тим ще лобурякою був. Ну, і вивчати німецьку мову йому хотілося приблизно так само, як мені – китайську. Це ж одразу після війни було, про фашистів пам'ять у всіх свіжа, зокрема у нього. А тут «тисячі» з німецької здавати. Як тобі, га?..

– Ти далі давай, далі, – доки троюрідний брат теревенив, Льонька встиг розправитися з холодним пісним борщем.

– Я й кажу, що Мишко-Самотряс придумав таку штуку, що на вуха не налазить. Отже, хтозна як, проте уламав когось перекласти йому німецькі «тисячі» на людську мову, а потім узяв та й визубрив той переклад напам'ять! Як тобі хід конячкою, га?!

– Що, невже всі «тисячі»?! – здивувався Льонька.

– Всі, братику, всі до одної!!!

– Ото пам'ять залізна, – в Льончиному голосі вчувалася недовіра.

– Залізна-то залізна, нема питань. Але ти далі послухай... Отже, визубрив наш Мишко-Самотряс свої «тисячі», прийшов здавати вже під вечір, сів перед викладачкою-німкенею. Вона каже: «Читайте, геноссе Самотрясов». Ну, Мишко наш і почав шпарити напам'ять – тільки очима з боку в бік водить, імітує, старається щосили. І тут... треба ж такому статися... світло згасло, взяло та й згасло...

– Як?!

– А отак, братику: вирубалось! Десь пробки повибивало. Ну, ясна річ, Мишку нашому тут би й зупинитися. Але ж він злякався, що як світло увімкнуть, то викладачка скаже: «Читайте звідси», – а він же може тільки безперервно від початку до кінця... Отож, розгубившись абсолютно, наш Мишко продовжує шпарити напам'ять визубрений текст. Німкенья спочатку не в'їхала, а потім і запитує: «Геноссе Самотрясов, ви що, в темряві бачите?!»

Обидва реготали так, що мало не подавилися їжею. Рафка до того ж регулярно повторював: «В темряві бачите... в темряві бачите... Отакої». Робітники з-за сусідніх столиків почали з цікавістю озиратися на веселих практикантів. Але зовсім несподівано Льонька припинив сміятися й мовив:

– А знаєш, Рафко... Дарма ми так.

– Що дарма? – не зрозумів той.

– Дарма над Мишком-Самотрясом кепкуємо. Він і справді молодець.

– Ти чого це раптом?! – здивувався Рафка.

– А того, що це добре, що Мишко-Самотряс примусив нас також інші підприємства відвідувати.

– Добре?! Ти кажеш, добре?!

– Кажу, так.

– Та що з тобою сталося, Льонько?! Чи ти від спеки вже зовсім... того?..

– Ех, Рафко, що не кажи, але в Запоріжжі мені сподобалося. Тут же суцільні промислові гіганти, все таке потужне, таке... Отож я й вирішив...

– Що?..

– Після захисту диплому сюди розподілитися.

– Сюди, в Запоріжжя?!

– Так.

– Але ж... У тебе ж батьки в Києві живуть, навіщо тобі Запоріжжя здалося?! Ну, припустімо, я для вас сьома вода на киселі – твій брат троюрідний, мені Київ не світить. Але ти?.. Там же вся мішпоха¹⁹ твоя живе: батьки, сестриця Гатя, дідусь Арон... Ти що, справді перегрівся?! То випий компотику й розслабся...

– Ні, Рафко, я не перегрівся. Це на повному серйозі.

– Але навіщо?..

– У мене мама знаєш яка?

– А яка у тебе мама?! Добра мама, просто прекрасна. Дай боже всякому такої мами, як тітка Соня.

– Вона у мене дуже вольова і принципова, – зітхнув Льонька, підсуваючи до себе склянку з теплуватим компотом. – От у КПІ, наприклад, вона ж мене піти напоумила. Вона, а не хтось інший.

– І що, скажеш, зле тобі від цього зробилося?

– Та ні, не зле, – випивши рідину, Льонька почав виколупувати виделкою зі склянки й їсти розварені фрукти, при цьому не припиняючи говорити: – Просто я боюся, що мама мене дресируватиме, як те щеня.

– Як ти... Негуса свого?

Рафка про всяк випадок трохи відсунувся, бо знав, що на давню історію про пса-героя троюрідний брат і досі реагує доволі-таки болісно. Однак попри очікування, Льонька відповів спокійно й розважливо:

– Так, як я видресирував свого Негуса. А я не хочу. Що завгодно, тільки не це. Тож проситимусь після диплома до Запоріжжя, це вирішено.

Рафка промовчав, бо при всій своїй балакучості явно розгубився. Тепер він зрозумів нарешті, що останнім часом троюрідний брат здавався надто замисленим, зануреним у себе зовсім не через майбутнє злиття їхнього факультету з мехмашем. Аж ніяк! Насправді Льонька потайки обдумував, як би після диплома розподілитися в Запоріжжя. От же ж хитрун!..

– Тільки дивись мені, не пробовкнись у нас удома завчасно. Не хочу, щоб уся мішпоха дружно кинулася мене відмовляти. То як, не здає брата?..

– Звісно ж, можеш на мене розраховувати. Я тебе не здам нізащо, – кивнув приголомшений Рафка.

– Дякую, братику, – щиро усміхнувся Льонька, – я так і знав, що в разі потреби на тебе можна розраховувати.

---

¹⁹ Сім'я (ідиш).

Арсенал «Редстоун», околиця Гантсвіла, округ Медісон, штат Алабама, США, 11 вересня 1955 року

- Вітаю, містере Браун!
- Вітаю з отриманням американського громадянства!
- Тепер ви нарешті перетворилися на повноправного янки!

Ці та інші подібні привітання сипалися на нього звідусіль, немов сніг з неба в ніч на Різдво. Здавалося б, він мав радіти. Справді, надто багато таких, як він і його люди, тепер відчувалися за катастрофу Третього райху, що сталася рівно десятиліття тому. Його ж – Вернера фон Брауна разом з однодумцями – взяв під крильце уряд Сполучених Штатів. Їх прихистили, пригріли, дали можливість працювати й розвивати проекти, ще в не надто далекому минулому «загострені» проти теперішніх господарів.

Отже, все добре?..

Але ж власне до Космосу йому особисто шлях перекрили!!! Як інакше розцінити ту «маленьку прикрість», що проектування ракети й першого супутника, що має відкрити перед людством новий відлік часу – Космічну еру, – віддали під патронат військово-морського флоту?! А він...

«Містере Браун, прошу правильно зрозуміти мотивацію нашого рішення. Вашу нову батьківщину – Сполучені Штати – потрібно захистити від зазіхань більшовицької Росії. Не забувайте, що Третій райх програв цю Світову війну, але ж особисто ви мали можливість утекти на цей бік Атлантики. Куди збираєтеся тікати тепер, містере Браун?.. Отже, або ви й надалі працюєте над балістичними ракетами – або... Втім, іншого варіанта все одно немає. Навряд чи потрібно пояснювати вам, чим може обернутися перемога більшовизму у всесвітньому масштабі. Цього просто не можна допустити, та й усе. Отже, використовуйте весь досвід, накопичений за час роботи над ракетами серії «Фау» – і нова батьківщина в боргу не залишиться! А космічні ракети... Нехай ними займаються інші. Повірте, містере Браун, так буде краще і для США, і для людства в цілому».

Що можна на це заперечити, Вернер фон Браун... себто відтепер просто містер Вернер Браун, не знав. Точніше, заперечувати він все одно намагався – просто заперечення ці до уваги не бралися. Головне полягало в тому, що не всю документацію в Пенемюнде вдалося знищити. Очевидно, все вціліле дісталось клятим більшовикам...

На це йому зазвичай заперечували: «Зате нам, містере Браун, дісталися ви з усіма вашими людьми! А це значно, значно краще. Ну от скажіть на милість, щоб росіяни можуть зробити зі старими кресленнями?! Реально, без зайвих домислювань... Так, вірно: максимум їхніх можливостей – це відтворити вашу ракету «Фау-два» з усіма її недоліками, літак-снаряд «Фау-один» або «Фау-чотири»²⁰. Ото й усе. А що робити з усім цим мотлохом далі?.. Щоб знати це, потрібні ви, містере Браун, з вашими колегами. Мозок потрібний! А мозок у нас... Отже, все добре. Працюйте і не переймайтеся тим, чим не мусите перейматися».

От на які заперечення наштовхувалися всі його попередження. Проте не таким був Вернер фон Браун, щоб спасувати перед труднощами, хай навіть вони і здаються нездоланними. Насправді у нього в запасі був ще один козир, причому дуже серйозний.

Нахилившись до нижньої шухляди письмового столу, він видобув звідти стареньку тоненьку книжечку брошурного типу, на обкладинці якої кирилицею було надруковано:

---

²⁰ «Фау-4» – пілотована версія літака-снаряду «Фау-1».

«Ю. Кондратюк

ЗАВОЮВАННЯ МІЖПЛАНЕТНИХ ПРОСТОРІВ»

Відклав книжечку вбік, вибрав один із зошитів, помічених так само: «Кондратюк Ю. В.» розкрив його й почав гортати сторінки. Зупинився на розвороті, де містився малозрозумілий непосвяченим малюнок: два кола (велике й маленьке) були з'єднані спіраллю. Причому спіраль ця спочатку розкручувалася довкола більшого кола, а потім, досягнувши спеціально виділеної жирної точки між колами, починала, навпаки, зменшуватися, аж доки не зливалася з меншим колом. Під малюнком містився підпис:

Траса міжпланетного перельоту

Саме так, у цьому зошиті містилася неймовірно цінна наукова розробка – теоретичний розрахунок найбільш економної (в плані енерговитрат) траси міжпланетного перельоту, здійснений в'язнем «2106» концтабору, створеного при полігоні Пенемюнде. Про те, що Вернер фон Браун, а від сьогодні новоспечений громадянин США містер Вернер Браун має на руках такий козир, уряд Сполучених Штатів і досі не знав. Поки що не знав... Але якщо його й надалі відсуватимуть від космічних розробок, «милостиво» лишаючи можливість множити проекти балістичних ракет...

Так, цей козир таки доведеться витягти на світ божий. Ні-ні, нічого красти він не буде й навіть не збирається. «Траса Кондратюка» залишиться «трасою Кондратюка». Однак передавши розрахунки в'язня «2106» у розпорядження уряду Сполучених Штатів, новоспечений громадянин США містер Вернер Браун розраховував тим самим оплатити свою участь у Космічній програмі. Дуже-дуже розраховував!

От тільки коли саме оплатити цей рахунок?! Схоже, час поки що не настав. Можна ще трохи зачекати...

Один з аеродромів 50-ї Повітряної армії дальньої авіації, Смоленська область, 8 грудня 1955 року

– Товаришу майоре, сержант Сивак за вашим наказом прибув!

– Молодець, сержанте, оперативно спрацював. Та розслабся ти, не треба переді мною в струнку тягнутися, коли я не скомандував...

Але чудово розуміючи, що це може бути всього лише черговий начальницький виверт, Андрій продовжував стояти по команді «струнко».

– Розслабся, сержанте, ти ж не на параді, – повторив майор Осьмінін, проте безрезультатно. Лише тоді він весело реготнув, з розмаху ляснув розчепіреною долонею по своєму правому стегну й мовив:

– Ти диви, до чого ж хитрий хохол! Знає службу солдатську, знає, чортяка... От скажи мені, сержанте Сивак, чому ви всі, хохли, отакі дурнуваті, але ж і хитрющі – куди там всім другим націям?!

– Не можу знати, товаришу майоре! – відкарбував Андрій.

– «Не можу зна-а-ати, не можу зна-а-ати...» – передражнив його майор. – Все ти знаєш, тільки мовчиш, таїну свою хохляцьку бережеш. Навіть від мене бережеш, чортяко! Ну гаразд, гаразд: вільно! Годі вже в бірюльки гратися, давай-но ділом краще займатися.

Андрій виконав команду «вільно» і спитав уже зовсім іншим – трохи приглушеним голосом:

– То що, товаришу майоре, як завжди?

– А чого це ти шепочеш? Боїсся, що хтось нас в ангарі цьому почує?

– Це я так, про всяк випадок.

– «Про всяк випа-а-адок, про всяк випа-а-адок». Ач, який пуганий! Х-х-хех-х-х... – Осьмінін крутонув головою. – Звісно, що як завше. Не лікер-шасі²¹ ж мені дудлити. Це вашої касти напій – техніків, а я ж летюча авіація, з крильцями за спиною, отак.

– Біда в тому, товаришу майоре, що далі відливати вже не можна.

– Що-що ти там кажеш? – примружився Осьмінін.

– Кажу, що далі відливати вже не можна. А раптом перевірка?..

– Ану відставити!

Андрій вмить виструнчився, проте майор лише рукою махнув:

– Я знаю, що ти хитрий хохол, тому во фрунт можеш не тягнутися. Але що такий жадібний до того ж – от про це не знав! Не очікував такого від тебе, сержанте, ніяк не очікував.

– Але ж, товаришу майоре...

– Я кому сказав відставити?! – гримнув той і додав уже спокійніше: – Коротше, сержанте, вскривай. І щоб без теревенів цих твоїх хохляцьких.

Зрозумівши, що чому належить бути, того не оминати, Андрій стягнув з голови солдатську шапку-вушанку, відігнув козирок з «риб'ячого хутра». Акуратно розмотавши нитку й відшпилюючи голку, обережно витягнув звідти лезо «Нева» і завмер, ще раз запитально подивившись на начальство.

– Давай вже, не тягни жили з моєї душі.

– А якщо перевірка, товаришу майоре?..

---

²¹ Жаргонна назва міцного напою, отриманого з рідини, що заливалася в елементи гідравлічної системи шасі на деяких літаках. Рідина складалася з гліцерину, етилового спирту й води. Щоб зробити її придатною для вживання «всередину», рідину сильно збовтували, після чого вона розшаровувалася, тоді «непитна» частина осаджувалася або на стінки судини, або на будь-який занурений в неї предмет (ложку, виделку, ніж, гілочку дерева, шпичку тощо). Природно, вміст спирту в «питній» частині підвищувався.

– Не буде ніхто ніякої перевірки взимку присилати.

– А раптом?..

– Ти комуніст, сержанте, чи ні?

– Так точно, товаришу майоре, комуніст.

– Ну, отож як комуніст комуністові, як старший товариш по партії молодшому кажу тобі, що до самого квітня ніяких перевірок боєготовності не буде – отож не буде. Тому відкривай. А далі я розпоряджуся, й тобі видадуть, скільки там його треба для компенсації.

– Ну, гаразд уже, гаразд.

Підійшовши до одного зі стелажів, Андрій зняв з нього величезну темно-зелену каністру, приніс і поставив її на стіл поруч з майором. Потім лезом «Нева» акуратно підрізав пластилінову печатку, відвернув з горлечка каністри металеву кришку з ущільнювачем. Далі видобув з верхньої шухляди столу довгий металевий щуп, занурив у каністру і показав майорові.

– Ну от, до нижньої мітки ще не дістає! – задоволено мовив Осьмінін. – А ти мені тут цілий концерт розвів: «Товаришу майо-о-оре, товаришу майо-о-оре...» – що ж ти так, га?! Хіба ж можна відмовляти начальству, коли у нього душа просить?..

Тепер Андрій відшукав у нижній шухляді дві простенькі алюмінієві кружки, плеснув в обидві спирту з каністри. Кружку, до якої налив більше, віддав майорові, іншу взяв собі й рапом спитав підозріло:

– А закусити?..

– От за що я також люблю вашу хохляцьку породу, то це за ґрунтовність в усьому, – Осьмінін погрозив сержантові відстовбурченим пальцем. Уставши з-за столу, підійшов до вішака, на якому висіли його шинель і зимова шапка, видобув з кишені, приніс і розгорнув на столі невеличкий газетний згорток. Усередині виявилися чотири кавалка білого (з офіцерської їдальні) хліба, густо намащені жовтим вершковим маслом. Потім мовив: – Гаразд, сержанте, давай-но хряпнемо з тобою по ковточку цього «спіритус віні», бо ми з тобою люди, а не свині!..

Випили й одразу ж закусили білим хлібом з вершковим маслом. Однак тільки-но Андрій примірявся до другого кавалка, як майор застеріг:

– Стривай-но, спершу плесни в кружки ще потроху.

– Але ж товаришу майоре!..

– Відставити! На цьому літаку, зрештою, мені з екіпажем летіти, а ви, техніки, машинерію цю лише обслуговуєте.

– Товаришу майоре!..

– Сержанте, облиш! Ти ж особисто рівень спирту в каністрі перевірів, там ще й на наступний раз вистачить. І не тільки на наступний.

– Наступного разу вже не буде.

– Буде і наступний раз, все ще буде. Давай-но, розливай.

Випили по другій, знов закусили хлібом з маслом. Прожувавши свій кавалок, Осьмінін нарешті відкинувся на своєму стільці, кречнуv і... зовсім несподівано заспівав трохи хрипким фальшивим баритоном:

– Придет война, и нас с тобой на плаху

В теплушках грязных вместе повезут.

И после первой атомной атаки

На поле труп обжаренный найдут.

И после первой атомной атаки...

Ошелешений Андрій не знав, що й подумати про таку поведінку начальства, тому лише розгублено мовчав. Мабуть, його реакція розвеселила майора, тому що він раптом перервав спів, посміхнувся і пояснив:

– Це до нас з поповненням осіннім лейтенантика молодого зеленого прислали, він навчив. Лейтенантик тільки після вузу, тамешні студенти цю пісеньку придумали. Отож давай-но, сержанте, підтягуй приспів. Там усе дуже просто – два останніх рядки. Нумо давай знову!.. Для початку Осьмінін повторив перший куплет:

Придет война, и нас с тобой на плаху
В теплушках грязных вместе повезут.
И после первой атомной атаки
На поле труп обжаренный найдут.

Після чого вони вже удвох повторили:

– И после первой атомной атаки
На поле труп обжаренный найдут.

І далі:

– О нас с тобой грустить никто не станет,
Никто слезинки даже не прольет.
И только, может быть, весной ранней
Сквозь дырку в черепае травинка прорастет.
И только, может быть, весной ранней
Сквозь дырку в черепае травинка прорастет.

– Отака от пісенька, еге ж... «И только, может быть, весной ранней / Сквозь дырку в черепае травинка прорастет». Романтика війни, м-м-мать її!..

Не встиг Андрій навіть жодного слова вставити, як Осьмінін без жодного переходу про-
рипів голосом, абсолютно несхожим на його звичний баритон:

– Наші якусь особливу термоядерну бомбу випробували. Вже більше двох тижнів тому²².
Результати, сержанте, я тобі прямо скажу – закачаєшся!.. Ти ж знаєш, я з фашистюгами пово-
ювати встиг. Я бойовий офіцер-льотчик. Я таке бачив, що... А-а-а, все одно не розповіси. А
тут!.. Можеш вірити, сержанте, можеш не вірити, це вже діло твоє. Але якщо ми цими бомбами
термоядерними кидатися почнемо!.. А ми почнемо, почнемо неодмінно, я тобі прямо кажу!!!
А термоядерна бомба – куди там твоїй атомній... Коротше, тут хоч одразу на цвинтар лети і
сам себе в могилку закопуй, от воно як. І ми ж ці бомби й понесемо!..

– Наші «тушки-шістнадцяті»²³? – про всяк випадок поцікавився Андрій.

– Вони самі, сержанте, вони самі. Це ж стратегічна авіація, кому ж іще возити ці бомби,
як не нам?.. І от не знаю... Можеш вірити чи не вірити, як собі хочеш – але вперше в житті
мені, бойовому офіцеру стало лячно від однієї думки про те, що за фітюльки ми невдовзі
возитимемо на наших «тушках». І, мабуть, уперше в житті мені щось не дуже хочеться літати...

Після цих слів майор замовк, зосереджено розглядаючи дно своєї алюмінієвої кружки.
Дві порції чистого нерозведеного спирту м'яко шуміли в голові, все довкола уквітчалось світ-

---

²² Маються на увазі випробування першої радянської двоступеневої термоядерної бомби РДС-37, що відбулися на Семи-
палатинському ядерному полігоні 22 листопада 1955 року.

²³ Ту-16 – радянський важкий двохмоторний реактивний багатоцільовий літак. Прийнятий на озброєння в 1953 році.
Літаками Ту-16 в модифікації бомбардувальника оснащувалася радянська стратегічна авіація, зокрема, і 50-та Повітряна
армія дальньої авіації. До речі, випробування термоядерної бомби РДС-37 восени 1955 року відбулося саме за допомогою
бомбардувальника Ту-16.

ловими ореолами, віддалено схожими на німби святих. Андрій же припинив і мовчав, чудово розуміючи, що саме тепер Осьмінін і розкриває причину своєї поведінки:

– Отож скажу тобі коротко, сержанте, що термоядерна бомба ця так фуганула, що аж жах бере! Нам тут кіно привезли, воно не для солдатських очей, воно лише для офіцерів... Допуск, такі справи. Шкода, що ти його подивитися не можеш, а я не маю права розказати, що там і до чого. Бо хоча ти всього лише хитрий сержант-хохол, ти б кіно це зацінив по достоїнству. Вчитися тобі треба, от що я тобі скажу! Якби ж ти офіцером був, а не авіаційним техніком, ми б тоді...

– Нащо воно мені треба, – легковажно пересмикнув плечима Андрій. Справді, якщо судити за маминою долею, то що їй те навчання дало? Нічого, окрім зайвих клопотів. Ну, закінчила вона там щось колись, навіть працювала агрономом в Хомутці – але ж щоб надалі докладати настільки шалених зусиль, аби лише приховати всі ці обставини?! Та ну його, навчання те!..

– Дурко ти, дурко, – зітхнув товариш майор. – От нібито й розумака, і довбешка у тебе шурупає, і хитрий, як і всі хохли – а дурко... У тебе в роду серед батьків-дідів ніяких офіцерів раптом не проскакувало, га?

– Де там! – відмахнувся сержант. – З селян я, з простих, як хліб, селян. Матір то в одному радгоспі, то в іншому. Лише після війни хатньою робітницею до одного полковника прилаштувалася. А батько... Танкістом він був, механіком-водієм. Спочатку трактористом, потім танкістом. На Фінській війні в танку своєму і згорів.

Насправді Андрій чудово пам'ятав надраєні до блиску офіцерські хромові чоботи, що в дитинстві здавалися просто гігантськими. Пам'ятав і те, як перестрибував укріті по краях тонесеньким блискучим льодком калюжі, повиснувши на витягнутих руках між мамою і татом.

З іншого боку, в мозок назавжди вплавалося пекуче попередження: «Твій тато, синочку, самого товариша Косіора охороняв, його найближчим помічником був. Не мені судити, чого він там накоїв... Але хоч я і записала тебе Андрієм Федоровичем... не дай Боже пробовкнутися, ким він був – тато твій справжній! Тоді й тебе, і мене саму, і Лідку нашу розстріляють!!! І не питає ніхто, що там і як: просто «воронок» приїде – і не стане нікого... Бійся цього, синку. В живих залишишся, тільки якщо боятимешся. Зате виживеш. Отож хто би про що не запитував, стій на своєму: батько-танкіст на Фінській війні загинув, і все тут. Така вже твоя доля, змирися з нею».

Саме так Андрій і робив: в усіх анкетах, долучених до всіх особових справ, брехав про танкіста Сивака Федора Леонтіївича, загиблого на Фінській війні. Хоч на хлопця, який побував в окупації «під фашистами», завжди дивилися косо – зробив усе від нього залежне, щоби вступити в комсомол одним з перших у своєму класі. Потрапивши в армію, майже одразу подав заяву на вступ до лав КПРС і теж домігся свого. А оскільки руки у сержанта Сивака були просто-таки «золоті» – командири його завжди вихваляли і ставили іншим за приклад. Особливо товариш майор Осьмінін, який полюбляв час від часу потеревенити з «хитрим хохлом», попередньо «хряпнувши» спирту, налитого з темно-зеленої каністри.

До речі, про що там товариш майор говорить?

– ...як собі хочеш. Можеш вчитися, можеш не вчитися – то діло твоє. Я тобі просто по-батьківськи рекомендую, зрозумій. Ну так, розумію, що рідний твій батько правильною смертю хоробрих на війні загинув. Але якщо ти до його думки дослухатися не можеш, то хоч мене не ігноруй: тобі вчитися треба! Повторюю: термоядерні бомби – це така пекельна машина, що ми або всю землю до чорта лисого спалимо, або загалом війну зупинимо. Якщо перше, то всі повиздыхаємо, тоді байдуже. Але якщо друге – от тоді вчися, вчися, вчися, упертюху!.. От скільки тобі ще служити?

– Ще рік.

– От через рік, коли звільнятимешся, хочеш, щоб тобі одразу дали направлення в інститут? От звідки ти призивався в армію?

– З Одеси.

Сказавши це, сержант несподівано згадав осліплого товариша полковника, у якого мама колись працювала хатньою робітницею. Якось мама прийшла від Рувінштейнів дуже засмученою і стурбованою. Андрій тоді довго допитувався, що й до чого, аж поки не добився бодай короткого пояснення: «Ох, синку, синку!.. Схоже, у Пінхаса Шаулевича щось із головою не в порядку, бо він стверджує, що ми всі ледь-ледь уникнули Третьої світової війни з киданням атомних бомб. Я не повторю його слова так само гладко, як він сам казав. Та й не треба... Ну його! Рувінштейни – вони хороші люди, але коли з головою негаразд... Отож забудь».

Андрій і забув. Але ж те, що мама почула від Пінхаса Шаулевича, і те, що він сам щойно почув від майора Осьмініна, – воно ж практично збігалось! То що ж це означає?! Вони ж обидва не просто вояки, але старші офіцери – полковник і майор. Хоча не генералітет, а все ж таки знають дещо більше від цивільних... То невже можлива Третя світова... та ще й атомна?! Чи ця... термоядерна. Розпитати про це товариша майора хотілось докладніше, однак він не наважився. Між тим Осьмінін продовжив своє:

– Отже, ти з Одеси призивався. Ну-у-у, сержанте, Одеса – це ж місто таке... Там або десантників готують, або ж протиповітряну оборону. Якщо ж авіацію нашу брати, то це або Харків, або Київ.

– Нещодавно мама писала, що хоче до Києва повернутися. Власне, ми ще напередодні та під час війни в Лісниках під Києвом жили. Тож мама з сестрою Лідкою хочуть назад перебиратися. Тільки не в самі Лісники, а...

– О, прекрасно, прекрасно! – товариш майор пожвавішав. – Скажу тобі по секрету: нібито є така ідея – на базі КВІРТУ²⁴ авіаніженерів готувати. Нам уже команду дали потроху кандидатів на навчання собі виглядати. Ти саме службу строкову закінчив – ото ж і поїдеш із направленням по всій формі! А якщо виключно про цивілку мову вести... Також є в Києві інститут цивільного повітряного флоту²⁵, якщо тільки захочеш, зробимо тобі направлення туди. Маючи армійський досвід авіатехніка Ту-16, знаєш, з яким задоволенням... Та нема про що говорити!

– Дякую, я подумаю, – дипломатично мовив Андрій.

– Він подумає! Він, бачте, подумає!.. – Осьмінін зміряв його зневажливим поглядом. – Ти таки дурний, сержанте, хоча й хитрий... Ну гаразд, думай собі, доки попереду ще маєш рік служби. На сьогодні все, завершуємо. Давай приберися тут, підрізану печатку на місце наліпи, тоді й підемо. Бо мені хоч до жінки під бік, а тобі ще звідси по морозу до казарми бігти. І дивись мені, не патякай про те, що тут говорилося.

– Так точно, не патякатиму, можете не переживати.

– Та знаю, знаю! Це я просто так, для проформи. А хлопець ти перевірений, надійний.

І Осьмінін по-батьківськи поплескав Андрія по коротко голеній потилиці.

---

²⁴ Київське вище інженерне радіотехнічне училище Військово-повітряних сил Радянської армії, засноване 1 вересня 1951 року. На підготовку військових авіаніженерів усіх основних напрямків училище перейшло в квітні 1956 року, через кардинальне розширення профілю тоді ж було перейменовано в Київське вище інженерно-авіаційне військове училище.

²⁵ Нині – Національний авіаційний університет.

1956 Калиновий кулон

Село Княжичі, Київщина, 6 травня 1956 року

– Ну от, тепер у нашій хаті ніби посвітлішало навіть!

Жінка відступила на пару кроків і з любов'ю та благоговінням оглянула ікону, яку щойно повісила в красному кутку їхньої хати в ласкавих обіймах білого рушника, колись вишитого нею власноруч. Що ж до ікони Господа нашого Ісуса Христа, то її намалював меншенький синок Федько.

Почалася ця історія на Різдво. Тоді ще тринадцятилітній підліток то до хворого батька шкандибав, то за матір'ю чи за старшою сестрою Ганею кульгав і промовляв чи то здивовано, чи прохально:

– А я Бога бачу!.. А я Бога бачу...

Старша сестра зазвичай поралася по господарству, отож лише плечима знизувала, думаючи про щось своє – про дівоче. Матір ставилася до слів меншенького синочка з незмінною увагою... проте не більше: адже вважала себе недостойною давати хоч якісь поради підліткові, удостоєному честі бачити Самого Бога!.. Хай навіть підліток цей – її любий меншенький хлопчик Федько...

Лише батько мовчав, бо мучився через застарілі, ще на війні з фашистами отримані рани, що жакливо розболілися з настанням морозів. Мовчати мовчав, так... Але ж одного разу візьми та й скажи:

– То який він? Яким є Бог, Якого ти бачиш?

– Ну-у-у... Він такий... Такий!.. – спробував пояснити Федько... Та зненацька відчув, що йому бракує слів для будь-яких пояснень, в чому й поспішив відверто зізнатися батькові.

– А намалювати можеш?

– Що? – сторопів підліток.

– Не «що», а «Кого», – виправив батько. – Бога намалюй, Яким ти там Його побачив.

– А-а-а... хіба так можна?

– Синку! Люди ж, мабуть, не дарма кажуть, що краще один раз побачити, ніж сотню разів почути, – Костянтин Кирилович усміхнувся, спостерігаючи за розгубленістю підлітка, і додав: – Я впевнений, що тобі краще намалювати, ніж на словах розказати. Ти ж, бува, майструєш з картоплі, буряка, цибулі та квасолі всякі дивні штуки, а тут намалювати треба. Це ж, вважаєш, майже те саме.

Коли у батька згодом намагалися з'ясувати, чому він раптом запропонував таке, чоловік лише плечима пересмикував:

– А хтозна! Чомусь та й сказав. Думав, він вугликом на припічку намалює, а хто ж знав, що воно отак вийде?

У будь-якому разі результат виявився геть неочікуваним. Малювати Бога вугликом на припічку Федько не став. Натомість для початку вибрав гладко обстругану дощечку. Потім, дочекавшись свого дня народження²⁶ і набравшись неабиякого нахабства, хитрун навідався додому до самого голови колгоспу і прямо спитав, по-перше, чим розмальовують усякі писані миски, ложки та інший посуд, що продається на ярмарках, а по-друге – чи є щось таке для розпису у них в колгоспі?

Голова довго не міг второпати, з якого дива приперся цей кульгавий підліток і чого він хоче загалом. Коли Федько, мабуть що, з десятого разу нарешті розтлумачив задумане – довго реготав. Можливо, за інших обставин товариш голова надавав би новоявленому «богомазу» копняків і вигнав з хати... Однак надворі стояв уже лютий місяць – «мертвий сезон» на селі. До того ж Федько Тетянич з раннього дитинства кульгав через пошкоджену ногу, а викидати з хати вбогого копняками... Крім того, недобре відмовляти у проханні дивакуватому підлітку із злиденної сім'ї в самий день його народження...

Отож несподівано для самого себе голова мовив:

– Пошукай вдома порожні пляшечки чи там баночки і приходь завтра на госпдвір, подарую тобі дещо.

Коли ж Федько заявився туди, маючи при собі декілька порожніх скляночок з-під ліків, які час від часу купувалися хворому батькові, то найбільшу голову наповнив оліфою, ще в три менші налив потроху червоної, жовтої та синьої олійних фарб і сказав на прощання:

– Візьмеш у матері вапна, яким вона хату білить, або сам зі стін нашкрябаєш, розітреш з оліфою – буде тобі біла фарба. Розітреш сажу з печі – буде чорна. Пензлів не дам – надто жирно, та й нема у нас тонких, а товсті тобі не згодяться. Як мішати фарби між собою – сам розберешся. Перш ніж малювати, пробуй на чомусь сторонньому. Мішай фарби потроху, обачно, бо більше не дам – і не проси навіть. Баночки прикривай – інакше фарба засохне. Все, дуй звідси, богомазе нещасний...

Федько вчинив так, як сказав голова: вапна і сажі нашкрябав з печі, розтер з оліфою – у нього побільшало на дві фарби. Замість пензлів зі скіпок, клаптиків лляної тканини й ниток накрутив з десяток «квачиків». Баночки з фарбою дбайливо прикривав, змішував украй обережно. Щоб робити проби, вибрав ще три менші дощечки.

У перший же день його вправлянь мама поцікавилася, чим таким дивним тхне в хаті, що аж у носі закладає. Підліток відповів просто:

– Бога я малюю. Як тато сказали, так і роблю.

---

²⁶ Феодосій Тетянич народився 17 лютого 1942 року.

І продемонстрував головну дощечку, на якій саморобною чорною фарбою були обведені нечіткі обриси, всередині наполовину замазані саморобною побілкою. Мати спочатку жахнулася через те, що синок пішов зі своїми витребеньками до самого голови колгоспу. Однак втропавшись, що той поставився до Федькової затії прихильно і навіть з гумором, навпаки здивувалася, скликала все сімейство і показала розмальовану дощечку. Останнє слово, звісно ж, було за батьком. Костянтин Кирилович лише почухав потилицю й мовив:

– Що ж, хай собі старається. Побачимо, що з того вийде.

А вийшло таке, що за два тижні на дощечці постав малюнок чоловіка. Був він немов живий, з темно-русявим хвилястим волоссям до плечей, з довгастим обличчям, невеличкою гострою борідкою і невеличкими вусиками, з піднятою вгору правою рукою, три пальці якої були складені щіпкою, два притиснуті до долоні. Але найдивнішими були три речі: по-перше – матово-прозора, з легеньким рум'янцем на вилицях шкіра, що немовби світилася зсередини, по-друге – проникливі волошково-блакитні, з влучно підмальованими світловими білками очі, що нібито заглядали тобі в душу, й по-третє – жовтуватого-променистого німб довкола голови.

Поза сумнівом, це було зображення Самого Бога! У кожного, хто дивився на розмальовану дощечку, мимоволі здіймалася рука для хресного знамення. Навіть у голови колгоспу, якому схвилювані батьки теж показали Федькове творіння... Втім, товариш голова вчасно впорався з власними почуттями, кахикнув у піднесений до рота кулак, мовив стримано:

– Талант. Учитися вашому Феодосію треба, на маляра вчитися, – і дременув з хати Тетяничів швиденько, немов чорт від ладана.

Втім, усі вони були, по суті, малоосвіченими селянами – а от що скаже про все це справжній священик?! Ледь дочекавшись Великодня, матір сімейства відправилася до Києва. Метою поїздки Тетяни Михайлівни була Покровська церква на Подолі: саме там мав правити урочисту великодню службу отець Олексій Глаголев, до якого колись возили Федька і який стверджував, що у хлопця має розкритися якийсь загадковий талант. То чи не хист до малярства мав тоді на увазі священнослужитель?..

З далекої подорожі матір приїхала вкрай щасливою і просто окриленою. Покровська церква і досі працювала, отець Олексій правив там службу, як і раніше. Оглянувши малюнок на дощці, він з неприхованим подивом констатував, що зображення Ісуса Христа відповідає майже всім церковним канонам. Хіба що волосся у Сина Божого зазвичай зображують не темно-русявим, а світло-русявим...

Однак враховуючи, що «раб божий Феодосій» використовував саморобні фарби та й загалом малював ними вперше у житті, його досягнення було просто неймовірним! Тому отець Олександр саморобну ікону після прискіпливого вивчення освятив та передав щасливій матері зі словами:

– Ваш син – художник від Бога. Зробіть усе можливе, аби тільки дати йому пристойну освіту, бо погубити такий талант – це великий гріх. Отож допоможіть йому в ім'я Господа нашого Ісуса Христа!..

Що ж, про це належало подбати в майбутньому, а поки що несказанно щаслива і горда за найменшого синочка жінка повісила ікону в красному кутку їхньої хати, прикрасивши власноруч вишитим рушником.

Дитячий будинок, Білки, Борова Мотовилівка, Київщина, 18 травня 1956 року

– Семене Опанасовичу, як же ми тепер без вас?! Нащо вам нас кидати? Що ми не так зробили, скажіть! Що?..

Вихованці дитбудинку оточили директорський стіл щільним кільцем і закидали запитаннями, що мали аж надто очевидні відповіді. Коли Калабалін нарешті стомився вислуховувати потік прихованих скарг, то на його губах з'явилася слабенька і до того ж трохи сумна посмішка, й лише потім почалися відповіді, одна за іншою:

– Послухайте, давайте будемо серйозними, гаразд?.. Що означає «як же ми тепер без вас»? Працювати я сюди прийшов майже шість років тому, але ж хіба переді мною тут не було іншого директора – мого попередника?.. Отож, що був! А якщо так, то і тепер мене кимсь замінять. Можете не хвилюватися, держава про це подбає.

Що означає «буде не те, що при вас»?! Все, що зроблено – все це ваших рук справа, все в повній відповідності до моїх виховних принципів. Отже, якщо ми з вами висадили тут яблуневий садочок, то він на своєму місці й залишиться, нікуди не дінеться. Чи, може, вважаєте, що в повітрі розчиниться?! Чи я висаджені яблуньки із собою заберу?.. Отож і не треба.

Що маєте на увазі, кажучи, нібито я вас кидаю?! Не кидаю, зовсім ні, аж ніяк. Просто мене на іншу роботу переводять, бо піонерськими таборами²⁷ хтось також мусить управляти. Та й не я один керую дитбудинком, погодьтесь. От узяти для прикладу мою дружину Галину Костянтинівну: вона ж поки що тут залишиться²⁸ – її звідси ще ніхто не прибирає! Отже, через неї можемо й надалі спілкуватися, якщо тільки захочете. Або от через Левка, який у вас теж вихователем лишається. Зрештою, ви всі грамотні, листи писати вмієте – пошта у нас справно працює, пишіть мені листи!..

Хто каже, нібито ви зробили щось не так?! До чого тут ви загалом?.. Просто начальство з республіканського Міністерства просвіти вирішило саме так, а не інакше: «Годі з вас, товаришу Калабалін! Попрацювали тут, у Мотовилівці, – отож і годі! Переходьте на інше місце роботи, передавайте свій безцінний педагогічний досвід там». Отак от! А ви кажете...

Приблизно в такому дусі відбувалася вся прощальна бесіда. Семен Опанасович говорив як завжди аргументовано і дуже переконливо. Однак про одне-єдине він все ж таки промовчав: в переведенні на іншу посаду зіграло роль також його особисте бажання. Адже через давню ідіотичну історію з шефським подарунком – килимом, який він нібито привласнив, – у вищих інстанціях і досі періодично зчинявся рейвах. Час був неспокійний: після смерті товариша Сталіна на всіх рівнях змінювалися чиновники, і кожен, хто починав труди праведні на ниві просвіти, вважав своїм святим обов'язком перевірити «злодійкуватого» директора дитбудинку, який нібито «обікрав» вихованців.

Зрештою Семену Опанасовичу це набридло, і він таки попросив начальство про переведення кудись подальше від Мотовилівки – туди, де підлеглі не пишуть на своє начальство анонімки. Тим паче тепер любителі «паперотворчості» почали додавати до своїх «шедеврів» ще один мотив: нібито «навмисне вбивство» сторожа Завади. Як не прикро це визнавати, але після пам'ятної всім розповіді про подвиги часів Громадянської війни Мокій Кононович настільки розхвилювався, що йому стало зле. Стан старого й надалі погіршувався повільно, але невпинно. Скінчилося тим, що він зліг і більше не піднімався. А потім і помер...

---

²⁷ Після звільнення з посади директора Мотовилівського дитбудинку Семен Калабалін працював директором піонерського табору Українського геологічного управління, починаючи з 19 травня 1956 року.

²⁸ Галина Калабаліна працювала вихователькою Мотовилівського дитбудинку до 3 вересня 1956 року.

І хоча любителі анонімок прекрасно знали, що розповісти про шпигування в лавах банди отамана Струка Заваду попросив зовсім не директор, а вчитель історії Єрохін, вони з неймовірним ентузіазмом взялися за нову тему. З Калабаліна і без того вистачало слави «крадія» – то не вже сюди треба додати ще й тавро «вбивці за змовою»? Ні-ні, піти з директорської посади простіше і спокійніше. Так буде краще всім.

Ще багато часу витратив Семен Опанасович, відповідаючи вихованцям. Коли ж запитання скінчилися – мовив:

– Ну все, годі. Мені вкрай потрібно закінчити деякі справи саме сьогодні, отож прошу надати мені таку можливість.

Сумуючи від усвідомлення марності докладених зусиль, діти й підлітки почали залишати директорський кабінет. Як раптом Калабалін відчув, що на нього хтось дивиться невіддивно і дуже уважно. Наступної миті їхні погляди схрестилися. Ну так, ну так, це потрібно залагодити невідкладно...

– Гайдамака!

– Так, Семене Опанасовичу?

– Будь ласка, залишся. Нам потрібно зараз же поговорити сам-на-сам, як чоловік з чоловіком.

Дехто з хлопців пригальмував ходу і занепокоєно озирнувся на товариша, однак Льока Гайдамака зробив їм знак, що все гаразд.

– Леоніде, – звернувся до вихованця директор, коли інші вийшли з його кабінету в коридор, – я займався вашою з Любою справою буквально весь останній тиждень і...

– Семене Опанасовичу, а до чого тут Люба? – здивувався хлопець. – Ви ж тільки мене збиралися всиновлювати, Антон²⁹ саме про це просив...

– Ти дослухай спочатку, а потім вже запитуй, – доволі стримано мовив директор. Переконавшись, що вихованець знімає мовчить, продовжив: – Так, збирався, але ж у підсумку вийшло зовсім не те, на що я розраховував. Вийшло так...

Калабалін подумав трохи, потім мовив:

– Коротше кажучи, всиновити ні тебе самого, ані разом з твоєю сестрою я не можу, бо не маю на те ніякого права.

– Як тобто не маєте права?! – здивувався хлопець.

– А так, не маю. Бо при живій матері...

– Як тобто при живій!

– Отож-бо! З'ясувалося, що твоя мати жива.

– Що-о-о?!

– Те, що чуєш. Жива вона. Жива і здорова. Більше того, живе тут же – в Мотовилівці. Та й загалом, у тебе з Любою тут півсела родичів.

– Не може того бути...

– Ще й як може, – зітхнув Семен Опанасович. – Я тут з твоїм дядьком розмовляв, він усе підтвердив. Насправді ваше з сестрою прізвище – не Гайдамаки, а Голомози. Батько ваш кадровим військовим був, він загинув, а мати жила всі ці роки поруч з вами. Враховуючи це...

– Директор подивився на вихованця із співчуттям: – Як не шкода мені й як не шкода нашому Антону, однак всиновлювати тебе при живій матері означає йти проти закону. Вчинити так я не можу, сам розумієш. Та й ким ти станеш, подавшись слідом за мною? Педагогом?.. Це явно не твоє покликання, хлопче. Отож раджу тобі залишитися в цьому дитбудинку до повноліття – чекати вже недовго. А там... А там житимеш, як доросла людина. Отакі-то справи.

Льоня мовчав, похнюпившись. Бо поки що було зрозуміло одне-єдине: всі його сміливі плани на майбутнє щойно зазнали нищівного краху.

---

²⁹ Антон Калабалін (1939—2013) – молодший син подружжя Калабаліних, продовжувач справи батька.

Дачний кут Микільської слобідки³⁰, Київ, серпень 1956 року

Ох, як же добре, що столиця УРСР розкинулася на живописних берегах Дніпра! Переважно на правому, ясна річ... І тим не менш це прекрасно по самій своїй суті!!! Адже коли ртутний стовпчик термометра вдень долає 30-градусну позначку, повзе дедалі вище й невідомо, де зупиниться, коли міський центр майже готовий розплавитися від літньої спеки, немовби позабута на столі прямокутна пачка вершкового пломбіру між двома вафельками і з білим ведмедем на блакитній паперовій обгортці – в таку погоду існує одне-єдине спасіння: тікати на пляж, щоб освіжитися. І як же добре, що потопаючи в обіймах зелені дніпровські пляжі з дрібоньким золотавим пісочком – вони тут же, поруч...

А ще краще, що на дніпровському лівобережжі розкинулися цілі дачні масиви – Русанівські сади та Микільська слобідка. Винайняти на літо хатку, до якої рукою подати – це ж неоціненна зручність! Тим паче, якщо дача не проста, а з усіма можливими зручностями. Та й збудована з високоякісної цегли... Принаймні Зінаїда Євдокимівна стверджувала саме це, умовляючи чоловіка прийняти відомчий «дарунок долі» в довічне користування. Звідки вона заздалегідь, ще до відвідин майбутньої сімейної власності, знала про такі тонкощі, як матеріал стін?! Хтозна... Та вже на місці товариш Федосов переконався: дружина має рацію – такої цегли в Києві давно вже не виробляють, «дарунок долі» треба приймати.

– Інтуїція. Жіноча інтуїція спрацювала, мій любий, – мило усміхнулася вона у відповідь на здивоване запитання чоловіка. Товариш Федосов лише плечима знизав і про всяк випадок вирішив не докопуватися до джерел жіночої інтуїції. Він просто погодився стати власником сімейної дачі.

І добре, що так – бо невдовзі після історичного XX з'їзду КПРС його спровадили на почесну пенсію, обґрунтувавши цей крок тим, що всі державні органи потребують оновлення, й система держбезпеки нічим не краща. Ніякого особливого кохання між чекістом Федосовим і його благовірною не було, їхній шлюб нагадував швидше діловий союз. Тому, починаючи з цьогорічної весни, чоловік з шиком розквартирувався на Притисько-Микільській вулиці, тоді як дружина облюбувала собі дачу. Більше того, на Микільській слобідці вона була згодна жити хоч до самої смерті!..

Роз'їзд влаштував обох. Тепер кожен нарешті мав можливість жити своїм життям, зустрічей раз на місяць їм вистачало з головою. Як раптом днями в подільській квартирі зазеленчав телефон, і коли товариш Федосов неквапом, після шести «дзень-дзелеників» нарешті підняв слухавку, то почув у ній тремтливий і якийсь замогильний голос Зінаїди Євдокимівни:

– Приїжджай. З нами біда.

– З тобою? – спробував уточнити чоловік. І почув:

– Ні, з нами обома.

* * *

Звісно, дача – це добре, а дача на Микільській слобідці (себто фактично в межах міста... і не простого міста, а республіканської столиці) – добре і сто разів, і навіть тисячу! Проте, з другого боку, сімейство Федосових неабияк витратилося на ремонт, бо в'їжджати в нові хорони, щоб нюхати запахи попередніх власників, які в'їлися в побілку, стінну фарбу, штукатурку і

---

³⁰ Микільська слобідка – колишнє селище на лівобережжі Дніпра в районі Києва. Слобідка складалася з трьох кутів – Дачного, За кладовищем, Пожарища. Після знесення переважної частини в 1970—1980-ті роки на колишній території слобідки зведено житловий масив Лівобережний.

шпалери, – це не зовсім *comme il faut*³¹, як колись казали в Інституті шляхетних дівиць. Отже, без освіжаючого ремонту було не обійтися. Та й якщо Зінаїда Євдокимівна збиралася жити тут цілий рік, дачний будиночок треба було нашпигувати відповідним чином. А це означало нові витрати.

Особливих проблем з цим не було. Рухоме майно й різноманітний коштовний мотлох, дбайливо знесений додому її першим чоловіком – Пилипом Арсеновичем при арешті в жовтні 1937 року спочатку конфіскували, але як винагороду за співпрацю зі слідством половину повернули потім. Увесь дріб'язок вдалося вивезти із собою в евакуацію, а там вберегти. Та й другий її чоловік – товариш Федосов – у повоєнні роки старався потішити дружину чим міг. Тому принаймні з меблями проблем не мало виникнути, меблів у київській квартирі було навіть з надлишком. Лишалось небагато: якнайвигідніше продати частину сімейного «золотого запасу» і цим коштом оплатити ремонт та переїзд – ото й усі проблеми...

Хоча... Як з'ясувалося згодом, не всі. Зовсім навіть не всі! Бо якщо раніше Зінаїда Євдокимівна переважно скуповувала у надійних перевірених ювелірів те, що впало в око, то тепер, навпаки, широким жестом викинула на продаж невеличку часточку власної колекції. Надійні перевірені ювеліри не могли скупити одразу все, натомість вони порекомендували дружині поважного пенсіонера-чекіста деяких своїх клієнтів.

От саме поміж цих клієнтів, як з'ясувалося згодом, затесалася паршива вівця на ім'я Ірма. Це була залізнична провідниця років 20—25, на вигляд нібито без особливих прикмет... якщо не враховувати фіолетову газову косинку, яку вона не знімала з голови, навіть попри літню спеку. Але ж хіба можна запідозрити когось у підступних намірах, тільки ґрунтуючись на такій дрібниці?! Зінаїда Євдокимівна й не запідозрила...

Хоча якщо розібратися, то трохи дивним видавався шлях, яким вона потрапила до клієнтки. Адже до ювеліра Ірма прийшла зовсім не для того, щоб купувати: нібито прибираючи чергове купе, вона знайшла простенькі сережки-пусети³² із «самоварного» золота, очевидно, загублені якоюсь роззявою-пасажиркою – отож і шукала, кому б їх продати з вигодою. Природно, за всіма правилами коштовну знахідку треба було здати до міліції... але дівчина конче потребувала грошей, отож і знехтувала службовою інструкцією.

І вже переговоривши з ювеліром про предмет своєї зацікавленості, раптом різко змінила поведінку, побачивши у нього срібні сережки-підвіски з невеличкими гранатами. Згодом ювелір пригадав навіть, що Ірма трохи відсахнулася, та й очі її якось дивно звузились. Проте наступної ж миті дівчина защебетала соловейком.

Виявляється, гроші їй таки були потрібні... тільки не зовсім для себе: наближався день народження найкращої подружки – от саме їй на подарунок вона і збирала копійчку до копійчки, карбованець до карбованця! Ні-ні, сережки-підвіски з гранатами залізничній провідниці навряд чи по кишені, але якби ювелір розповів, хто здав йому ці прикраси!.. А раптом саме там і подарунок для подружки знайдеться?!

---

³¹ Як слід, як треба (*фр.*).

³² В народі більш відомі як «цвяшки».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.